Proti „fašistickým bandám UPA“

Ukrajinci v propagandě lidového Polska

Luboš Veselý

Nejrůznějšími aspekty spletitých dějin polsko-ukrajinských vztahů se zabývá řada autorů z Polska i Ukrajiny a literatura věnovaná tomuto tématu je co do přístupu a hodnocení předmětné problematiky značně rozmanitá. Rozdílů se přitom neprojevují pouze mezi historiky obou zemí, kdy je na obou stranách často patrná mimořádná citlivost na bezprávi spáchané „těmi druhými“ na vlastním národě a zároveň mimořádná neochota připustit, že by se příslušníci vlastního národa mohli dopouštět bezprávi na druhých; naprosto odlišné názory můžeme sledovat i uvnitř jak polské, tak ukrajinské historické komunity.

Širší souvislosti tématu ve svých monografiích sledují polští historici ukrajinského původu Roman Drozd a Igor Hałagida,¹ kratší pasáže najdeme v knihách významného polského historika Ryszarda Torzeckého a Bohdana Skaradzińskiego.² Značnou pozornost problematice polsko-ukrajinských vztahů věnuje mladší polský historik Grzegorz Motyka, autor tří obsáhlých monografií.³ Pro dané téma jsou významné i publikace pojednávající o Akci „Vislá“, během níž na jaře a v létě

1 DROZD, Roman: *Polityka władz wobec ludności ukraińskiej w Polsce w latach 1944–1989*. Warszawa, Zakład Wydawniczy Tyrsa 2001; HAŁAGIDA, Igor: *Ukraińcy na zachodnich i północnych ziemiach Polski 1947–1957*. Warszawa, Instytut Pamięci Narodowej (IPN) 2002.

2 TORZECKI, Ryszard: *Polacy i Ukraińcy: Sprawa ukraińska w czasie II wojny światowej na terenie II Rzeczypospolitej*. Warszawa, Polskie Wydawnictwo Naukowe 1993; SKARADZIŃSKI, Bohdan: *Białorusini, Litwini, Ukraińcy*. Białystok, Versus 1990.

3 MOTYKA, Grzegorz: *Tak było w Bieszczadach: Walki polsko-ukraińskie 1943–1948*. Warszawa, Volumen 1999; TYŻ: *Ukraińska partyzantka 1942–1960*. Warszawa, Instytut Studiów Politycz-

roku 1947 bezpečnostní aparát lidového Polska násilně vysídlil z jihovýchodní části země na její opačný konec téměř sto padesát tisíc Ukrajinců.⁴ Několik stovek jich přitom přišlo o život a přes tři tisíce byly uvězněny v koncentračním táboře Jaworzno. Další byli zabiti v bojích polské armády proti oddílům Ukrajinské povstalecké armády (*Ukrainska povstanska armija* – UPA),⁵ jež probíhaly jako součást Akce „Visla“. Rozsáhlou studii založenou na archivním výzkumu, která přibližuje detaily provedení celé operace, zveřejnila v roce 1992 Aldona Chojnowska v původně exilovém časopise *Zeszyty Historyczne*, jež vydává Polský literární ústav v Paříži.⁶ Sborník dokumentů vztahujících se k vojenským i politickým aspektům této operace uspořádal a počátkem devadesátých let vydal polský historik ukrajinského původu Eugeniusz Misiło.⁷ Významným shrnutím výsledků dosavadního výzkumu je sborník z konference věnované Akci „Visla“, kterou uspořádal polský Ústav národní paměti v dubnu 2002 u příležitosti pětapadesátého výročí jejího zahájení.⁸ Poválečným vysídlením Ukrajinců do Sovětského svazu se zabývá mladý ukrajinský historik Volodymyr Kycak.⁹ Cenný materiál přinášejí také sborníky příspěvků a následných diskusí polských a ukrajinských historiků vydávané péčí obecně prospěšné společnosti pro dokumentaci a popularizaci soudobých dějin Polska a východní

nych Polskiej Akademii Nauk – Rytm 2006; TYŹ: *W kregu „Łun w Bieszczadach“*. Warszawa, Rytm 2009. Z pera tohoto autora pochází i rozsáhlá kapitola v kolektivní práci *Tavici kotel narodů* (TYŹ: *Postawy wobec konfliktu Polsko-Ukraińskiego w 1939–1953 w zależności od przynależności etnicznej, państwowej i religijnej*. In: JASIEWICZ, Krzysztof (ed.): *Tygiel narodów / Melting Pot of Nations: Stosunki społeczne i narodowościowe w latach 1939–1953 / Social and Ethnic Relations in the Former Eastern Borderlands of the Second Polish Republic 1939–1953*. Warszawa – Londyn, Rytm – Polonia Aid Foundation Trust 2002, s. 279–407) a několik článků věnovaných zobrazení bojovníků UPA v soudobé propagandě a polsko-ukrajinskému konfliktu obecně.

- 4 Akce se týkala i Bojků, Huculů a Lemků, kteří byli považováni za ukrajinské regionální skupiny.
- 5 Ukrajinská povstalecká armáda vznikla koncem roku 1943 na Ukrajině jako ozbrojená složka frakce Organizace ukrajinských nacionalistů vedené Stepanem Banderou (odtud označení jejích příslušníků „banderovci“). Bojovala za ukrajinskou nezávislost hlavně na území Volyně a Haliče proti Sovětům, Polákům i Němcům (s nimiž občas účelově spolupracovala). Její oddíly na Ukrajině byly postupně zlikvidovány během první poloviny 50. let.
- 6 CHOJNOWSKA, Aldona: *Operacja „Wisła“: Przesiedlenie ludności ukraińskiej na ziemie zachodnie i północne w 1947 r.* In: *Zeszyty Historyczne*, č. 102 (1992), s. 3–102. Dva články k tématu se objevily v tomto periodiku již koncem 80. let: OLSZAŃSKI, Tadeusz A.: *Walki polsko-ukraińskie 1943–1947*. In: *Tamtéž*, č. 90 (1989), s. 196 n.; EBERHARD, Piotr: *Jak kształtowała się wschodnia granica PRL*. In: *Tamtéž*, s. 23.
- 7 MISIŁO, Eugeniusz (ed.): *Akcja „Wisła“: Dokumenty*. Warszawa, Archiwum Ukraińskie – Zakład Wydawniczy Tyrsa 1993. Ukrajinský překlad vyšel pod stejným názvem v roce 1997.
- 8 PISULIŃSKI, Jan (ed.): *Akcja „Wisła“*. Warszawa, IPN 2003.
- 9 KYCAK, Volodymyr: *Deportacja Ukraińców z Polści w URSS u 1944–1946 rr. ta jich socialno-ekonomiczna adaptacja*. Černivci, Černiveckij nacionalnyj universytet 2003.

Evropy Středisko KARTA (*Ośrodek KARTA*) pod společným názvem *Polska-Ukraina: Trudne pytania*. Jiní než polští a ukrajinští historici se danému tématu věnují naprosto výjimečně a okrajově,¹⁰ což platí i pro českou historiografii.¹¹

Ukrajinským motivům v polské komunistické propagandě nebyla zatím v Polsku ani na Ukrajině věnována větší pozornost, přestože poválečné boje proti Ukrajinské povstalecké armádě a „ukrajinským nacionalistům“ byly stálou součástí propagandistického repertoáru režimu Polské lidové republiky. Existuje dosud pouze několik málo článků na toto téma, i ty však danou problematiku pojednávají útržkovitě či zkratkovitě.

Podle polské autorky Małgorzaty Kmitové měla tato propaganda, která po druhé světové válce v polské společnosti utvrzovala a prohlubovala negativní stereotyp Ukrajince, „jasný cíl – rychlejší asimilaci rozprášené diaspory, již se Ukrajinci stali v důsledku Akce ‘Wisła’“.¹² Toto tvrzení je přinejmenším sporné a rozhodně značně zjednodušující. Podle Grzegorze Motyky propaganda vytvářela obraz dvou Ukrajinců, „dobrého“ a „špatného“. „Dobrý“ měl být Ukrajinec s levicovým přesvědčením, často zápasící již s buržoazním útlakem v meziválečné polské republice (*II Rzeczpospolita*) a od roku 1941 bojující v sovětském partyzánském hnutí. „Špatnými“ Ukrajinci jsou bez výjimky všichni ti, kteří si přejí Ukrajinu nezávislou, *samostijnou*. Právě oni spolupracují s nacisty, nejrafinovanějšími způsoby vraždí Poláky, Židy i komunisty a k tomu terorizují vlastní levicově orientovaný nevinný národ. Jako špatní Ukrajinci vedle sebe stojí nejen Andrij Melnyk a Stepan Bandera, ale také Simon Petljura a Andrij Šeptyckyj.¹³ Samotné slovo *samostijnost* se stává invektivou

10 Jednou z výjimek je článek německého historika Philippa Thera publikovaný v časopise *Soudobé dějiny* (THER, Philipp: Polsko-ukrajinský konflikt v letech 1939–1947: Srovnávací poznámky k česko-sudetoněmeckému konfliktu. In: *Soudobé dějiny*, roč. 9, č. 2 (2002), s. 249–258).

11 Mnoho užítu v tomto směru nepřináší nepříliš kvalitní kniha Jána Mlynárika *Osud banderovců a tragédie řeckokatolické církve* (Praha, Libri 2005). K danému tématu vydal v poslední době spíše populárně-naučný text publicista Milan Syruček, i přes slibný název a snahu demaskovat některé mýty komunistické propagandy se však jedná spíše o poněkud nesourodý soubor autorových poznámek a dojmů k dějinám Ukrajiny (SYRUČEK, Milan: *Banderovci – hrdinové nebo bandité?* Praha, Pražská vydavatelská společnost – EPOCH, 2008).

12 KMITA, Małgorzata: Propaganda antyukraińska w czasach PRL. In: MOKRY, Władysław (ed.): *Problemy Ukraińców w Polsce po przesiedleńczej Akcji Wisła w 1947 roku*. Kraków, Szwajpolt Fiol 1997, s. 71.

13 Andrij Melnyk (1880–1964) se na podzim 1918 stal jedním z členů vlády nezávislé Ukrajinské národní republiky. Po její likvidaci působil v ukrajinském exilovém hnutí a v roce 1938 byl zvolen vůdcem Organizace ukrajinských nacionalistů (po rozkolu v roce 1940 vytvořil konkurenční frakci Stepan Bandera). Spolupracoval s Němci a po útoku na SSSR v létě 1941 proklamoval nezávislou ukrajinskou vládu, kterou Němci rozehnali. Od konce roku 1943 do podzimu 1944 vězněn, po válce pokračoval v hnutí za ukrajinskou nezávislost na Západě. – Stepan Bandera (1909–1959) již od konce 20. let vedl v Polsku ozbrojený boj za samostatnou Ukrajinu. V roce 1934 odsouzen k trestu smrti (trest změněn na doživotí), v prvních dnech německé okupace na podzim 1939 vězení opustil. Postavil se do čela frakce Organizace ukrajinských

a ukrajinský znak – trojzubec – zločineckým symbolem podobně jako svastika.¹⁴ Podle Motyky tak byl „špatným“ Ukrajincem především Ukrajinec-nacionalista. K tomu je nutné dodat, že až do roku 1989 fungovala daná dichotomie tím způsobem, že „dobří“ Ukrajinci buď přesídlili do Sovětského svazu nebo se asimilovali, takže nebylo třeba o nich psát, a jako námět propagandy pak zůstali pouze „špatní“ Ukrajinci.

Jak se tato propaganda projevovala v tisku, literatuře, filmu a historických pracích a zda výsledky jejího působení můžeme zaznamenat i v době po rozpadu sovětského bloku, se snaží vyložit následující řádky.

Nacionální konflikty o území a protiukrajinská propaganda

Soužití Poláků a Ukrajinců na území dnešní západní Ukrajiny a jihovýchodního Polska, které bylo před první světovou válkou centrem jejich národního života, bylo vesměs konfliktní a bolestné. Na jejím konci se zde střetla armáda nově nezávislého Polska s oddíly usilujícími o založení samostatné Ukrajiny, a poté co silnější Poláci zvítězili, přičlenili toto území ke svému státu. Zdejší Ukrajinci v něm sice nebyli vystaveni takovým represím jako v sousední sovětské Ukrajině, jejich situace se však ve srovnání s dobou vlády Habsburků v mnohém zhoršila. Po vypuknutí druhé světové války obsadili východní Halič a Volyň na základě paktu Ribbentrop–Molotov Sověti, kteří vyhlásili údajné osvobození Ukrajinců od kapitalismu a národnostního útlaču. Následující okupace těchto území nacistickým Německem vzájemné vztahy mezi Poláky a Ukrajinci dále zhoršila. Ještě před koncem války Ukrajinská povstalecká armáda zahájila otevřený a brutální boj proti Polákům s cílem vyhnat je z „ukrajinské země“, na což neméně krutě reagovaly odvetnými akcemi oddílů polského podzemí a poté i polské armády.

nacionalistů, jež považovala spolupráci s třetí říší pouze za prostředek dosažení nezávislosti (OUN-B – banderovci), narozdíl od tzv. melnykovců (OUN-M), kteří ve spojení s nacistickým Německem viděli strategický cíl. Po německém útoku na SSSR v létě 1941 proklamoval ve Lvově nezávislou ukrajinskou vládu, načež byl zatčen a vězněn do podzimu 1944. Poté stál v čele ukrajinského exilu až do října 1959, kdy byl zavražděn v Mnichově sovětským agentem. – Simon Petljura (1879–1926) se na podzim 1918 stal hlavním atamanem (prezidentem) nezávislé Ukrajinské národní republiky. Po jejím zániku působil v ukrajinském hnutí v polském a západoevropském exilu, v roce 1926 byl v Paříži zastřelen sovětským agentem. – Andrij Šeptyckyj (1865–1944) byl od roku 1900 řeckokatolickým metropolitou haličsko-lvovským. Usiloval o ukrajinskou nezávislost, ale také o smíření Ukrajinců s Poláky. Po okupaci Polska se nevyhnul spolupráci s Němci, apeloval však proti projevům masového teroru a poskytoval pomoc Židům.

- 14 MOTYKA, Grzegorz: Problematyka stosunków polsko-ukraińskich w latach 1939–1948 w polskiej historiografii po roku 1989. In: MOTYKA, Grzegorz – KOSIEWSKI, Piotr (ed.): *Historycy polscy i ukraińscy wobec problemów XX wieku*. Kraków, Universitas 2000, s. 167 n.

Oddíl Ukrajinské povstalecké armády v lese na jihu Polska

Již před válkou existovaly v Polsku plány na násilné přesídlení Ukrajinců v rámci země a tento postup navrhovaly v jejím průběhu různé politické strany. Uskutečnila je však až vláda pod vedením komunistů v době, kdy to již z bezpečnostního hlediska nebylo natolik naléhavé. Jak říká polská historička Krystyna Kerstenová, paradoxně to byli komunisté, kteří uskutečnili sny o návratu k „piastovskému“ Polsku,¹⁵ přestože právě oni v meziválečném období hlásali právo Ukrajinců na sebeurčení až po odtržení od „buržoazního“ Polska. Zde se nabízí zajímavá paralela s komunisty českými, kteří takto změnili svůj postoj k menšině německé. Ještě na počátku války se stavěli proti snahám Edvarda Beneše o vysídlení německého obyvatelstva z Československa, později se ale přiklonili na Benešovu stranu a stali se velkými zastánci „odsunu“. Podle výstižného soudu Detlefa Brandese „v tom, že je třeba vyhnat Němce, byly zajedno všechny povolené politické strany, nejhlasitěji k tomu však vyzývali národní socialisté a komunisté“.¹⁶ Etnická očista země a znovuosídlování Sudet se také staly jedním z námětů komunistické propagandy a legitimizačních nástrojů KSČ. Sovětské komunisty si zase podobně počínali vůči Polákům na západní Ukrajině, když ji po společném útoku s nacistickým Německem na Polsko na podzim

15 KERSTEN, Krystyna: Forced Migration and the Transformation of Polish Society in the Postwar Period. In: THER, Philipp – SILJAK, Ana: (ed.): *Redrawing Nations: Ethnic Cleansing in East-Central Europe, 1944 – 1948*. Lanham (Maryland) – Boulder (Colorado) – New York – Oxford, Rowman & Littlefield 2001, s. 80.

16 BRANDES, Detlef: „Otázka transferu... To je tady Kolumbovo vejce“: Českoslovenští komunisté a vyhnání Němců. In: *Český časopis historický*, roč. 103, č. 1 (2005), s. 112.

1939 „osvobodili od cizích utlačovatelů“.¹⁷ Jejich propaganda vykreslovala Poláky jako „třídu a národ vykořisťovatelů“ a Ukrajince výslovně vyzývala, aby „bili polské pány“ a zbavili je jejich postavení.¹⁸ Později toto „osvobození“ líčila jako velkou zásluhu sovětského zřízení a vyvinula ukrajinský termín *vozjednanja*, jenž by se dal přeložit jako „znovusjednocení“. To se stalo námětem četných uměleckých děl, jako například obrazu „prvního sovětského traktoru ve lvovské oblasti v roce 1940“ či nadšeného davu lačnického po „prvních sovětských novinách v září 1939“.¹⁹

Ve všech třech případech se komunistické strany úspěšně chopily nacionalistické rétoriky k vlastnímu prospěchu. Polští komunisté – podobně jako jejich spřízněnci v Československu pokud šlo o česko-německé vztahy – bezohledně využívali polsko-ukrajinské antagonismy, značně vyostřené válkou, jak při svém nástupu k moci a její stabilizaci na konci čtyřicátých let, tak při úsilí o legitimizaci své vlády v následujících desetiletích. Vysídlení půlmilionu Ukrajinců do Sovětského svazu a následné deportace dalších sto padesáti tisíc na sever a západ Polska v rámci Akce „Visla“ nebyly v jejich politice vlastním cílem, ale spíše působivým prostředkem. Boj proti jednotkám Ukrajinské povstalecké armády pak v dalších letech sloužil jako jeden ze zakladatelských mýtů režimu a věčné téma jeho propagandy. Podobně jako v Sovětském svazu i komunistickém Československu se propaganda Polské lidové republiky snažila pomocí vědomých lží a manipulací zdiskreditovat myšlenku ukrajinské nezávislosti a všechny její zastánce.

Analogicky jako v případě německé menšiny v Československu se největší pozornost polské propagandy upírala na boj proti Ukrajinské povstalecké armádě ve druhé polovině čtyřicátých let, kdy jednak tyto ozbrojené střety aktuálně probíhaly a jednak se komunisté snažili strhnout na sebe moc. I v poválečném Polsku to byli oni, kdo v tomto směru vyvíjel nejhorlivější činnost, ostatní strany jim však sekundovaly. Ostatně proti UPA bojovaly i oddíly polského antikomunistického podzemí a jejich spolupráce s Ukrajinci proti společnému nepříteli byla naprosto výjimečná. Koncem čtyřicátých let se pak propagandistické úsilí soustředilo na budování mýtu zavražděného generála Karola Świerczewského, zatímco tematika bojů proti UPA se vytrácela. Vrátila se až koncem padesátých let v souvislosti se zřetelnou snahou propagovat dobré jméno armády a její zásluhy o Polsko, což byla patrně reakce na diskreditaci armády v červnu 1956, kdy krvavě ztlumila revoltu dělníků v Poznani, a na propouštění z jejích řad v procesu destalinizace odstartované v témže roce polským Říjnem, kdy se moci ujal Władysław Gomułka. Ve druhé polovině šedesátých let podporovala propagandu ve stejném duchu šovinistická a antisemitská skupina takzvaných partyzánů (bývalých příslušníků prosovětských ozbrojených skupin na sklonku druhé světové války) spojená s ministrem vnitra Mieczysławem

17 Viz *Radjanska encyklopedija istoriji Ukrajiny*, sv. 1. Kyjiv, Holovna redakcija Ukrajinskoji radjanskoji encyklopedii 1969, s. 337.

18 THER, P.: *Polsko-ukrajinský konflikt v letech 1939–1947*, s. 251 (viz pozn. 10).

19 *Radjanska encyklopedija istoriji Ukrajiny*, sv. 1, heslo *vozjednanja* (Воз'єднання).

Moczarem. Její další oživení nastalo po vyhlášení výjimečného stavu v prosinci 1981, kdy moc v zemi převzal generál Wojciech Jaruzelski; ostatně sám generál se na bojích proti UPA koncem čtyřicátých let podílel a o dvacet let později byl jako náčelník generálního štábu polské armády také počítán ke skupině „partyzánů“.

Obsah, argumenty ani vyznění protiukrajinské propagandy se od konce války až do roku 1989 v podstatě neměnily. Bojovníci Ukrajinské povstalecké armády a vůbec všichni, kdo si přáli samostatnou Ukrajinu, byli ztotožňováni s fašisty a nepřáteli Polska. Tento obraz si zafixovala velká část polské společnosti a vztahovala jej víceméně na Ukrajince jako takové. Překonávat ho začali až představitelé demokratické opozice v osmdesátých letech, inspirováni koncepcemi smíření Julia Mieroszewského a exilového časopisu *Kultura*.

Smrt a mýtus generála „Waltera“

V době, kdy Ukrajinská povstalecká armáda byla již značně oslabená a dohromady disponovala méně než patnácti sty muži, byl na inspekční cestě v jihovýchodním Polsku 28. března 1947 u Baligrodu zastřelen náměstek ministra obrany generál Karol „Walter“ Świerczewski.²⁰ Padl v léčce, pravděpodobně kvůli nedostatečné osobní ochraně a panice, již jeho doprovod po útoku propadl. Útočníky byli zřejmě bojovníci UPA, kolem smrti sovětského, španělského a polského generála a bývalého interbrigadisty však dodnes panuje řada nejasností a dohadů, mezi nimiž nechybí ani verze obviňující z podílu na jeho smrti sovětské tajné služby.²¹

Ačkoli se nepodařilo zjistit, kdo byl pachatelem vraždy generála Świerczewského a o spojitosti s Ukrajinskou povstaleckou armádou se bylo možné jen domnívat (k tomu dospěla ve své zprávě z 22. dubna i oficiální vyšetřovací komise), pro Ústřední výbor Polské dělnické strany (*Polska Partia Robotnicza* – PPR) se tato událost stala vhodnou záminkou k zahájení již připravované akce. V noci na druhý den oznámil polský rozhlas, že Świerczewski zahynul „zákeřnými střelami ukrajinských fašistů UPA“.²² Den nato se sešlo politbyro Ústředního výboru PPR, které rozhodlo

20 Karol Wacław Świerczewski (1897–1947), od španělské občanské války přezdívaný „Walter“, se narodil ve Varšavě, od roku 1915 pobýval v Rusku, v listopadu 1917 vstoupil do Rudé armády a o rok později do bolševické strany. V roce 1920 se na vlastní žádost zúčastnil polsko-sovětské války na straně Sovětů. Po absolvování Frunzeho vojenské akademie v roce 1927 působil v různých velitelských a štábních funkcích. V letech 1936–1938 se účastnil bojů ve Španělsku. Roku 1941 se stal velitelem 248. divize pěchoty sovětské armády, poté přednášel na vojenských školách. V roce 1943 byl jmenován generálem Rudé armády a působil ve velitelských funkcích v 1., později ve 2. polské armádě. Od září 1944 byl členem Polské dělnické strany a zároveň členem jejího ústředního výboru. V únoru 1946 se stal druhým náměstkem ministra národní obrany a poté se podílel na represích proti příslušníkům Zemské armády (*Armia Krajowa* – AK).

21 Viz MOTYKA, G.: *Tak było w Bieszczadach*, s. 382–388 (viz pozn. 3).

22 KOCHANOWSKI, Jerzy: O micie, który się faktom nie kłaniał. In: *Polityka*, roč. 46, č. 13 (30.3.2002), s. 80–84. Viz také http://www.historia.terraemail.pl/prasa/o_micie_ktory_sie_faktom_nie_klanial.html.

Generál Karol Waclaw Świerczewski (1897–1947) se pravděpodobně stal obětí útoku ukrajinských nacionalistů, k němuž došlo 28. března 1947 v obci Jabłonki na jihovýchodě Polska

vyznamenat padlého generála řádem *Virtuti Militari* I. třídy *in memoriam*, zorganizovat státní pohřeb a vyměřit rodině penzi, dále zbudovat jeho pomníky na Lužické Nise na nových západních hranicích Polska, na hřbitově 2. polské armády a v místě smrti, jakož i pojmenovat po generálovi jednu varšavskou ulici, továrnu a stipendium na vojenské akademii. Hned poté bylo „v rámci represivní akce proti ukrajinskému obyvatelstvu rozhodnuto urychleně přesídlit Ukrajince a smíšené rodiny na Znovuzískaná území (především severní Prusko), aniž by vznikly souvislé skupiny, a ne blíže než 100 km od hranic; akci vysídlení dojednat s vládou Sovětského svazu a Československa“.²³

Téhož dne (29. března) komentáře polského rozhlasu i deníku *Życie Warszawy* ztotožnily Świerczewského vrahy s „ukrajinskými fašisty“ a Divizí SS „Galizien“, jež se podle jejich slov podílela na „podřezání 200 tisíc Poláků na Volyni“ a „vraždičky ženy a děti povstalecké Varšavy“ (což nebyla pravda). Byla zorganizována četná shromáždění a schůze v továrnách, na vesnicích, v úřadech a školách,

jejichž účastníci volali po „likvidaci band“.²⁴ Na pompézním pohřbu generála Świerczewského dne 1. dubna 1947 pronesl tehdejší první tajemník Polské dělnické strany, vicepremiér a ministr pro „znovuzískaná území“ Władysław Gomułka patetickou přísahu: „Pomstíme Tvou smrt, vyhubíme do posledního všechny fašistické pohrobky, kdekoli by byli.“ Generálův bývalý podřízený ze španělské občanské války, budoucí ministr výstavby a poté dlouholetý místopředseda vlády plukovník Eugeniusz Szyr ho v tomto duchu doplnil: „Kulky banditské UPA Tě zabily, generále. Zahynul jsi kulkami soukmenovců Franka, Anderse, Živkoviče, kreatur gestapa, zahynul jsi kulkami mezinárodního fašismu.“²⁵

23 Viz MISIŁO, E. (ed.): *Akcja „Wisła“*, s. 65, dokument č. 19 – z protokolu č. 3 zasedání politického byra ÚV PPR dne 29.3.1947 ve Varšavě (viz pozn. 7). Jako Znovuzískaná území (*Ziemia Odzyskana*) bylo oficiálně označováno území připojené k Polsku v roce 1945.

24 DROZD, R.: *Polityka władz wobec ludności ukraińskiej w Polsce w latach 1944–1989*, s. 68 (viz pozn. 1).

25 Citováno podle: SEMKÓW, Piotr: Rok 1947 w stosunkach polsko-ukraińskich na łamach „Żołnierza Polskiego“. In: DROZD, Roman (ed.): *Ukraińcy w najnowszych dziejach Polski 1918–*

Necelé dva týdny po státním pohřbu, kde ostatně komunistického generála na poslední cestě doprovázela před dělovou lafetou skupina katolických kněží, zaznělo na plénu Ústředního výboru PDS, že je „třeba postavit generála Świerczewského jako vzor bojovníka za svobodu národa. (...) Propaganda ÚV dohlédne, aby se na to navazovalo organizovaným a promyšleným způsobem.“²⁶ Na přelomu let 1947 a 1948 doporučovalo oddělení vzdělávání a kultury Ústředního výboru PDS v „Tématech pro uměleckou tvorbu“ osobnost generála společně s dalšími „hrdiny nové doby“ – komunistickými odbojáři Marianem Buczkem, Pawłem Finderem, Hankou Sawickou a Jankem Krasickým, kteří padli za války. V roce 1948 byla vyhlášena soutěž Domu Polské armády a Odborů polských spisovatelů na poému o zavražděném generálovi. První cenu získal Władysław Broniewski s *Pověstí o životě a smrti Karola Waltera-Świerczewského – Dělníka a Generála*. Slova „Ne o každém zpívají píseň / avšak toto jméno opěvovat budou / ono se dokáže povznést / nad dějiny legendou“ se vryla do kolektivního vědomí Poláků a skvěla se na většině Świerczewského pomníků.²⁷ Vznikla také první životopisná brožura, jež byla od března 1948 doporučena k četbě do škol a družin. V témže roce ztvárnila generálovu biografii populární spisovatelka Janina Broniewska ve čtivé knize pro děti *O člověku, který kulkám neuhybal* (*O człowieku, który się kulom nie kłaniał*). Do roku 1987 byla vydána několikrát v celkovém nákladu převyšujícím milion výtisků, přičemž do počátku osmdesátých let patřila mezi povinnou školní četbu. Podle historika Jerzyho Kochanowského se „nezávisle na několika jiných knihách a brožurách o generálovi Walterovi právě tato podílela nejvýrazněji na vytváření legendy a výraz použitý v jejím názvu se stal jednou ze slovních ikon PLR, spojením, jež rozeznávala jistě většina společnosti“.²⁸

V květnu 1948 špičky nyní již Polské sjednocené dělnické strany (*Polska Zjednoczona Partia Robotnicza* – PZPR) rozhodly o natočení životopisného filmu. Ačkoli zpočátku scénář filmu kritizoval jak ministr obrany maršál Konstantin Rokossovskij, tak prezident Bolesław Bierut, byl dvoudílný snímek *Voják vítězství* (*Żołnierz zwycięstwa*) v režii Wandy Jakubowské nakonec s přihlédnutím k Bierutovým výtkám vyroben a od května 1953 promítán. V té době se Karol Świerczewski stal jednou z ikon komunistického Polska. V padesátých letech byl patronem komunis-

1989, sv. 2: *Akcja „Wisła“*. Warszawa, Związek Ukraińców w Polsce – Tyrsa 2005, s. 76. – Hans Frank (1900–1946) byl generálním guvernérem okupovaného Polska, na základě rozsudku Mezinárodního vojenského tribunálu v Norimberku byl popraven. Generál Władysław Anders (1892–1970) byl v posledních měsících války vrchním velitelem polských ozbrojených sil a po jejím skončení zůstal v Londýně jako představitel protikomunistické exilové vlády. Generál Petar Živkovič (1879–1947) byl ministrem obrany a v letech 1929–1932 ministerským předsedou Jugoslávie, po německé okupaci uprchl a stal se členem jugoslávské exilové vlády, roku 1946 byl ve vlasti odsouzen v nepřítomnosti k trestu smrti, zemřel v pařížském exilu.

26 KOCHANOWSKI, J.: O micie, który się faktem nie kłaniał (viz pozn. 22).

27 „Nie o każdym śpiewają pieśń / lecz to imię opiewać będą / ono potrafi się wznieść / ponad historię legendą“ (viz tamtéž).

28 Tamtéž.

tického mládežnického hnutí walterowců a kromě ulice, kde se narodil, a továrny, kde pracoval před první světovou válkou, po něm byla pojmenována řada dalších ulic (včetně dnešní Aleje Solidarity ve Varšavě), náměstí, základních a středních škol, sídliště v Poznani i továrna na cukrovinky (ta si v roce 1992 šalamounsky vybrala jako nového patrona generála Zemské armády Zygmunta Waltera-Jankeho, kterého v roce 1949 komunisté odsoudili k smrti, poté mu však trest změnili na doživotní vězení, z něhož byl propuštěn v roce 1956).

Świerczewski se stal také patronem Vojenské technické akademie, Akademie tělesné výchovy a Akademie generálního štábu. Byl hrdinou řady básní i hudebních skladeb.²⁹ V lidovém Polsku stály desítky jeho pomníků, jeho portrét se několikrát objevil na polských známkách a v sedmdesátých i osmdesátých letech se jeho podobizna skvěla na bankovce o hodnotě padesát zlotých. V anketě o největšího Poláka historie obsadil v roce 1987 deváté místo a čtvrté mezi Poláky žijícími ve 20. století.³⁰ Kuriózní, svým způsobem však i příznačný pro období historických převratů je osud některých z oněch pomníků či portrétů, jejich zrod a přeměny: často vznikaly z již existujících monumentů a vyobrazení „hrdinů staré doby“, které nová moc vyřadila ze svého panteonu (například v Poznani oslavě Świerczewského posloužil pomník pruského generála Nollendorfa, jeho portrétům zase poskytoval podobu maršálek Edward Rydz-Śmigły), aby se po roce 1989 přetvřily do pomníků podobně plešatého antikomunistického generála Władysława Anderse.³¹

Akce „Visla“ jako „odplata“

Dobře připravená propagandistická kampaň v tisku provázela přípravy na provedení výše zmíněné vysídlovací Akce „Visla“. Nejpopulárnější byly reportáže, jejichž počet narostl v druhé polovině roku 1946. V lednu 1947 publikoval populární měsíčník *Żołnierz Polski*, vydávaný Hlavní politickovýchovnou správou polské armády, článek s názvem „Armáda v boji se zločinem“, popisující působení několika protikomunistických partyzánských oddílů na území Polska. Anonymní pisatel přitom tvrdil, že organizace „Svoboda a nezávislost (*Wolność i Niezawisłość* – pozn. autora), UPA, NSZ (*Narodowe Siły Zbrojne* – pozn. autora) a Werwolf spolupracují proti Polsku“, a společně je označil za „fašistické bandy“. V souladu s tím čtenáře informoval o údajných esesmanech bojujících v oddílech Ukrajinské povstalecké armády. O dva měsíce později pak týdeník upozorňoval, že „zákon o amnestii se nevztahuje na hitlerovské zločince a ukrajinské fašisty“.³²

29 Viz KOZŁOWSKI, Bartłomiej: Śmierć gen. Karola Świerczewskiego – Waltera. In: <http://wiadomosci.polska.pl/kalendarz/kalendarium/article.htm?id=94512> (staženo 3.12.2010).

30 Tamtéž.

31 Viz KOCHANOWSKI, J.: O micie, który się faktom nie kłaniał.

32 Citováno podle: SEMKÓW, P.: Rok 1947 w stosunkach polsko-ukraińskich na łamach „Żołnierza Polskiego”, s. 76 (viz pozn. 25).

Příslušníci polské armády na společném snímku pořízeném při příležitosti ukončení Akce „Visla“ ve městě Sanok v jihovýchodním Polsku. Uprostřed fotografie pózuje patrně generál Stefan Mossor, velitel této vojenské operace

Bezprostředně před zahájením Akce „Visla“, 24. dubna 1947, deník Polské dělnické strany *Głos Ludu* otiskl první ze série reportáží svého zvláštního korespondenta z oblasti bojů s Ukrajinskou povstaleckou armádou. Reportáž „Po stopách UPA“, líčící ozbrojené střety polské armády s oddíly UPA, podle Mariusze Zajączkowského měla vyjít v první den Akce „Visla“, ta však začala kvůli logistickým problémům až 28. dubna. O přípravě této propagandistické akce podle autora svědčí i to, že stejný název nesl článek zveřejněný měsíčníkem *Żołnierz Polski* a propagandistický film natočený v téže době.³³

Nejvíce článků plnilo stránky polského tisku v průběhu Akce „Visla“, některé přitom obsahovaly „již mnohem více podrobných informací týkajících se geneze, politického programu a organizace UPA a Organizace ukrajinských nacionalistů“.³⁴ Nikde se však nezmiňoval název operace, jména jejích velitelů ani to, že jejím cílem

33 Viz ZAJĄCZKOWSKI, Mariusz: Propagandowe uzasadnienie akcji „Wisła“ w óczesnej prasie polskiej. In: PISULIŃSKI, J. (ed.): *Akcja „Wisła“*, s. 181 (viz pozn. 8).

34 CZERNATOWICZ, Dorota: Obraz Ukraińskiej Powstańczej Armii na łamach prasy polskiej w latach 1945–1947: Społeczne i poznawcze konsekwencje propagandy prasowej. In: *Komunikaty Warmińsko-Mazurskie*, č. 1 (1997), s. 73 n.

je vysídlení desítek tisíc Ukrajinců z jihovýchodního Polska.³⁵ Zprávy a reportáže z bojů proti ukrajinským povstalcům se objevovaly pravidelně až do skončení Akce „Wisła“ a v oblastech bojů působilo několik „válečných zpravodajů“.

Důraz se v těchto víceméně propagandistických článcích kladl především na příčiny a smysl boje s ukrajinským podzemím. Úmyslné navyšování počtu jeho příslušníků, zdůrazňování zločinných metod jejich boje a karikování tváře banderovců mělo obrátit pozornost veřejnosti na hrozbu ze strany fanatického protivníka, který maří úsilí o poválečnou normalizaci života v jihovýchodní části země, a patřičně ji zveličit.³⁶ Oblíbenou metodou práce tehdejších polských novinářů, pro něž se v tomto případě hodí spíše označení propagandisté, bylo upravování, či přímo vymyšlení dokumentů a výpovědí příslušníků Ukrajinské povstalecké armády. Inscenovány byly rovněž fotografie „z bojových akcí“, a to jak vojáků polské armády, tak ukrajinských povstalců. Stejným způsobem se vyráběly i „dokumentární“ filmové scény, jejichž několik verzí našel v Archivu Ateliéru dokumentárních a hraných filmů ve Varšavě (*Archiwum Wytwórni Filmów Dokumentalnych i Fabularnych*) historik Tomasz Gleb.³⁷ Bojovníci UPA byli všeobecně zobrazováni a popisováni zásadně jako špinaví zarostlí jedinci, odění do hadrů, s tupým pohledem plným nenávisti, avšak vybavení dokonale ošetřenou zbraní a odhodlaní ke všemu. Nejčastěji byli označováni za bandity, banderovce a ukrajinské fašisty, dostávalo se jim ale také přívěsek vrahů Poláků, ukrajinských lotrů či ukrajinských nacionalistů.³⁸ Často byli rovněž přirovnáváni ke klasickým zbojníkům. Do kontrastu k nim byl stavěn pozitivní obraz těch Ukrajinců, kteří v letech 1946 a 1947 odjeli v rámci výměny obyvatelstva na sovětskou Ukrajinu.³⁹

Tisk Polské dělnické strany přitom připisoval společné negativní vlastnosti oddílům Ukrajinské povstalecké armády a polského protikomunistického podzemí. V souvislosti s tím útočil i na opoziční Polskou lidovou stranu (*Polskie Stronnictwo Ludowe* – PSL), jak dokládá úryvek z výše citovaného článku „Armáda v boji se zločinem“: „...v boji proti republice (*Rzeczpospolita*), proti demokracii. Lesní zbojníci, lidé ruin – proti těm, kteří budují. (...) Pistolníci z WiN se setkávají s představiteli ukrajinských band. (...) WiN a NSZ se domlouvají s PSL, PSL dává průkazky. Odporné bahno.“⁴⁰

V protikomunistickém táboře však nebylo zaujetí vůči polským Ukrajincům o moc menší. Například *Gazeta Ludowa*, spojená právě s Mikołajczykowou Polskou lidovou stranou, podobně odsuzovala všechny Ukrajince, kteří odmítali opustit Polsko,

35 Viz ZAJĄCZKOWSKI, M.: Propagandowe uzasadnienie akcji „Wisła“ w óczesnej prasie polskiej, s. 178.

36 Tamtéž, s. 182.

37 Viz GLEB, Tomasz: Ujęcie. In: *Kwartalnik historyczny „Karta“*, č. 26 (1998), s. 143–145.

38 CZERNATOWICZ, D.: Obraz Ukraińskiej Powstańczej Armii na łamach prasy polskiej w latach 1945–1947, s. 75–77 (viz pozn. 34).

39 ZAJĄCZKOWSKI, M.: Propagandowe uzasadnienie akcji „Wisła“ w óczesnej prasie polskiej, s. 180–182 (viz pozn. 33).

40 Viz tamtéž, s. 179 n.

jako „bulbovce“⁴¹ a „banderovce“ a často používala i tradiční pejorativní označení *hajdamacy* a *rezuny*.⁴² V červenci 1947 například psala: „Ukrajiniští nacionalisté pod znakem Hitlera, Kubijovyče a Konovalce se zařídili v Krynici⁴³ – jako hned po Němcích privilegovaná společenská skupina. Pod kuratelou Němců ... vznikla neobyčejná ukrajinsko-hitlerovská selanka, a korunovací této činnosti byly násilné odvody do SS-Division Galizien.“⁴⁴ Kritika přesídlovací akce se objevovala v demokratickém tisku zřídka a omezovala se na zdokonalení jejích metod. Armáda byla kritizována za to, že dopouští, aby „bandy ukrajinských teroristů“ pálily bývalá ukrajinská hospodářství. Lidovci se také obávali, aby na územích obývaných Ukrajinci nevznikly místo rodinných hospodářství kolchozy.⁴⁵

Jak už bylo výše řečeno, více místa v propagandě začala zaujímat tematika bojů s Ukrajinskou povstaleckou armádou opět až po roce 1956, respektive po skončení krátkého období uvolnění. Akce „Visla“ se tehdy „znovu dostala na světlo jako ‘odplata’ za smrt generála Świerczewského a výraz ‘oprávněného hněvu’ polského národa“. Historik Tadeusz Olszański se domnívá, že tato skutečnost mohla souviset s „nástupem šovinistické frakce a ideologie ve vedení PZPR, které si časem získaly adekvátní pojmenování ‘endokomuna’“ (čímž má na mysli spojení ideologie polské předválečné národní demokracie – takzvané *endecje* – a komunismu).⁴⁶

Łuny w Bieszczadach – „zlí Ukrajinci“ v beletrii a ve filmu

Do roku 1959 se o bojích s Ukrajinskou povstaleckou armádou psalo téměř výlučně v publicistických článcích (většina jich spadala do období propagandistické

41 S odkazem na legendárního kozáckého atamana Tarase Bulbu.

42 Jako *hajdamak* byl označován ukrajinský selský povstalec v 18. století proti polské šlechtě. Výraz *rezun* ve staropolštině znamenal „vrah“, „zabiják“, odvozen byl z ukrajinského slova *rizun* (řezník).

43 Volodymyr Kubijovyč (1900–1985) byl ukrajinský etnograf a geograf (od roku 1940 profesor Svobodné ukrajinské univerzity v Praze). Zároveň se zapojil do ukrajinského národního hnutí. Po okupaci Polska se stal předsedou Ústředního ukrajinského národního výboru v Krakově, který byl orgánem reprezentujícím Ukrajince vůči německým úřadům. Ve spolupráci s nimi organizoval ukrajinské jednotky bojující na východní frontě. Po válce se věnoval vědecké činnosti v SRN. – Jevhen Konovalc (1891–1938) byl jedním z velitelů Armády Ukrajinské národní republiky, která bojovala po bolševické revoluci v Rusku za nezávislou Ukrajinu. V roce 1929 na zakládajícím kongresu Organizace ukrajinských nacionalistů ve Vídni byl zvolen jejím vůdcem. V květnu 1938 byl v Holandsku zavražděn sovětským agentem. – Krynicí jsou myšleny známé lázně Krynica Zdrój na jihovýchodě Polska.

44 WNUK, Rafał: Stosunek polskiego podziemia niepodległościowego i legalnej opozycji do mniejszości ukraińskiej w latach 1944–1947. In: PISULIŃSKI, J. (ed.): *Akcja „Wiśła“*, s. 105 (viz pozn. 33).

45 Viz tamtéž, s. 106 n.

46 OLSZAŃSKI, Tadeusz Andrzej: Wokół akcji „Wiśła“. In: MOKRY, W. (ed.): *Problemy Ukraińców w Polsce po wysiedleńczej akcji „Wiśła“ 1947 roku*, s. 183 (viz pozn. 12).

kampaně z let 1945–1947). Změna nastala s publikací statě „Účast polské armády v boji o upevnění lidové vlády: Boje s bandami UPA“ v prvním čísle *Vojenského historického přehledu* z roku 1959, jejímž autorem byl velitel odboru propagandy Hlavní politické správy polské armády Ignacy Blum. Proč se článek objevil právě tehdy a z jakého důvodu ho sepsal sám šéf vojenské propagandy, není zřejmé. Blum své obšírné líčení podílu polské armády na bojích proti ukrajinským povstalcům opatřil patřičným ideologickým rámcem, plně v souladu s tím, že jeho stať tvořila první část seriálu přibližujícího „upevňování lidové vlády“ Polsku. Podle něj „bandy představovaly vážné nebezpečí pro mladé lidové zřízení. Toto nebezpečí umocňovala ještě skutečnost otevřené spolupráce UPA s polským reakčním podzemím, a zejména s organizací WiN.“⁴⁷ Početní stav ukrajinských oddílů odhadl pro rok 1947 na dva a půl tisíce osob, což však považoval jen za špičku ledovce, neboť civilní Organizace ukrajinských nacionalistů (*Orhanizacja Ukraińskich Nacionalistiv* – OUN) měla dalších „mnoho tisíc členů“.⁴⁸ Článek uzavřel optimistickým hodnocením, že „jednotky polské armády, KBW a MO splnily dobře svůj úkol. Období boje za upevnění lidové vlády, boje s polskou reakcí a ukrajinským fašistickým podzemím navždy vstoupí do dějin polské armády jako jedna z jejích krásných kapitol.“⁴⁹

Zanedlouho se ve třetím čísle téhož ročníku časopisu objevil článek Jana Gerharda „Další podrobnosti bojů s bandami UPA a WiN na jihovýchodním území Polska“. Narozdíl od relativně věcného tónu Blumova článku bylo toto jeho pokračování daleko útočnější v očerňování Ukrajinské povstalecké armády a vůbec ukrajinských snah o nezávislost. Autor se soustředil na komentování knihy Petro Mirčuka *Ukrajinská povstalecká armáda*, vydané v mnichovském exilu. Kromě spojení ukrajinských povstalců s fašismem a spolupráce s polskou organizací Svoboda a nezávislost zdůraznil „teroristickou“ povahu jejich akcí a krutosti, jež údajně páchali na civilním obyvatelstvu, polském i ukrajinském.⁵⁰ Jan Gerhard však především ještě

47 BLUM, Ignacy: Udział Wojska polskiego w walce o utrwalenie władzy ludowej: Walki z bandami UPA. In: *Wojskowy Przegląd Historyczny*, roč. 4, č. 1 (1959), s. 13.

48 Tamtéž, s. 18. Organizace ukrajinských nacionalistů byla založena na kongresu ukrajinských exilových činitelů a skupin roku 1929 ve Vídni s cílem dosažení nezávislé Ukrajiny, jejím představitelem se stal Jevhen Konovalec. Ve 30. letech organizovala na území polské Haliče a sovětské Volyně ozbrojený odpor proti státní správě a po nástupu Hitlera k moci spolupracovala s třetí říší. V roce 1940 se rozdělila do dvou frakcí pod vedením Andrije Melnyka a Stepana Bandery. Po útoku na SSSR vyhlásila ve Lvově samostatnou Ukrajinu, načež byla většina jejího vedení Němci internována. Po válce její činnost postupně ztrácela na významu.

49 Tamtéž, s. 29. – KBW (*Korpus Bezpieczeństwa Wewnętrznego*) – Sbor vnitřní bezpečnosti, ozbrojená formace zřízená k potírání protikomunistického podzemního hnutí, ukrajinských povstalců a německého Werwolfu; MO (*Milicja Obywatelska*) – Občanská milice, plnila roli běžné policie po celou dobu existence PLR.

50 GERHARD, Jan: Dalsze szczegóły walk z bandami UPA i WiN na południowo-wschodnich obszarach Polski. In: *Tamtéž*, č. 3, s. 305–335.

v roce 1959 vydal knihu *Záře v Beskydech* (Łuny w Bieszczadach),⁵¹ která zaznamenala mimořádný úspěch a vycházela opakovaně ve vysokých nákladech. Jelikož sehrála v zobrazování polsko-ukrajinského konfliktu ohromnou roli,⁵² představme si stručně jejího autora.

Narodil se v roce 1921 ve Lvově jako Wiktor Lew Bardach, za druhé světové války se zapojil do komunistického odboje ve Francii a poté se stal vojákem polské armády. Jako velitel 34. pěšího pluku 8. pěší divize se od června 1946 do listopadu 1947 účastnil bojů s ukrajinskými povstanci v Beskydech, v březnu 1947 byl svědkem atentátu na generála Karola Świerczewského. V roce 1952 ho zasáhla vlna stalinských čistek, byl zatčen a dva roky vězněn za údajnou protistátní činnost. Poté se stal redaktorem Polské tiskové kanceláře (PAP) a jejím zpravodajem v Paříži. Od roku 1965 byl šéfredaktorem nově založeného týdeníku *Forum*, který publikoval překlady článků ze zahraničního tisku, a zároveň vydával knihy v Nakladatelství ministerstva národní obrany. Roku 1969 byl zvolen poslancem polského Sejmu a podle nepotvrzeného svědectví publikovaného Grzegorzem Motykou se měl později stát členem komise, která měla znovu prošetřit okolnosti smrti generála Świerczewského. V srpnu 1971 byl však zavražděn ve svém bytě za ne zcela vyjasněných okolností, které dodnes budí řadu spekulací. Za pachatele činu byl označen snoubenec Gerhardovy dcery, který byl i se svým údajným komplicem odsouzen k trestu smrti a v červnu 1972 popraven.⁵³

Kniha *Łuny w Bieszczadach*, která byla prezentována jako dokumentární záznam bojů v Beskydech, vyšla v lidovém Polsku celkem ve dvanácti vydáních v nákladu převyšujícím půl milionu výtisků. Za věrné vyličení událostí je považována ne-zřídka i dnes a k četbě ji ve svém dvoudílném zpracování dějin Polska *Boží hřiště* (Boże igrzysko) doporučuje i proslulý britský historik Norman Davies.⁵⁴ Gerhard,

Knižka populární spisovatelky Janiny Broniewské O člověku, který kulkám neuhýbal, publikovaná již rok po tragické smrti generála Świerczewského v roce 1948, byla prvním životopisem generála a v řadě vydání vydatně přispěla k šíření jeho mýtu

51 TÝŽ: *Łuny w Bieszczadach*. Warszawa, Wydawnictwo Ministerstwa Obrony Narodowej (MON) 1959.

52 Viz MOTYKA, Grzegorz: *Obraz Ukraińca w literaturze Polski Ludowej*. In: MOKRY, W. (ed.): *Problemy Ukraińców w Polsce po wysiedleńczej akcji „Wiśła” 1947 roku*, s. 214 (viz pozn. 12).

53 MOTYKA, G.: *Tak było w Bieszczadach*, s. 387 n. (viz pozn. 3).

54 TÝŽ: „Łuny w Bieszczadach“ Jana Gerharda a prawda historyczna. In: MOKRY, W. (ed.): *Problemy Ukraińców w Polsce po wysiedleńczej akcji „Wiśła” 1947 roku*, s. 161 (viz pozn. 12).

jehož kniha se stala již v roce 1960 v Polsku bestsellerem, popisuje jak boje proti Ukrajinské povstalecké armádě, tak proti polskému protikomunistickému podzemí. Obsahuje ovšem řadu polopравd, manipulací i vědomých lží. Autor například tvrdí, že Akce „Visla“ probíhala spořádaně a že „současně bylo likvidováno materiální zázemí banditů – vesnice, které jim poskytovaly potraviny a úkryt“⁵⁵ – přitom o několik desítek stran dříve sám jednu z těchto vesnic (Mików) vylíčil jako „vesnici postižených morem, v níž panuje hlad a mrtvolný zápach“ a lidé jsou „strašní“, „černí“.⁵⁶

Kniha Jana Gerharda byla také záhy zfilmována – snímek *Střelmistr Kaleň* (Ogniomistrz Kaleń) byl vyroben v roce 1961. Od literární předlohy se příliš nelišil a pokračoval v šíření negativních stereotypů, když ukazoval, jak Ukrajinská povstalecká armáda, podporovaná polským protikomunistickým podzemím, vyvolává tvrdé a krvavé boje. Ironií osudu byli při některých záběrech jako kompars využiti Ukrajinci, kteří nebyli vysídleni z Beskyd, kde se film natáčel. Ačkoli část polské filmové kritiky dílo nepřijala pozitivně a významný kritik Konrad Eberhardt přímo napsal, že „vznikl film rozčilujících polopравd“, mezi diváky si získal popularitu.⁵⁷

Film režíroval spolu se svou ženou Ewou prorežimní tvůrce Czesław Petelski, který již v roce 1958 natočil snímek podle vlastního scénáře *Základna zemřelých lidí* (Baza ludzi umarłych – premiéra se konala v srpnu 1959), který svým námětem a zpracováním připomíná pozdější Vláčilův film *Stíny horkého léta*. Jako literární předloha filmu, který byl narozdíl od *Střelmistra Kaleně* pozitivně hodnocen kritikou, posloužila povídka známého polského spisovatele Marka Hłasko *Další do ráje* (Następny do raju) z roku 1957, kterou však Petelski doplnil o motiv bojů s oddíly UPA. Hłasko poté nesouhlasil s uvedením svého jména v titulcích, oficiálně kvůli změněnému závěru filmu, jemuž Petelski dodal optimistické vyznění.⁵⁸

O významu kinematografie jako mimořádně účinného prostředku propagandy věděli již sovětsí bolševici před druhou světovou válkou a dobře si jej uvědomovaly i komunistické režimy v zemích střední a východní Evropy po ní. Od počátku proto kontrolovaly a ovlivňovaly obsah a výrobu dokumentárních i hraných filmů a neváhaly na ně vynakládat značné finanční částky. K *Základně zemřelých lidí* a *Střelmistru Kaleňovi* tak přibýly další snímky s tematikou bojů proti Ukrajinské

55 GERHARD, J.: *Łuny w Bieszczadach*. Lublin, Wydawnictwo Lublinskie 1973, s. 555 (11. vydání).

56 Viz ULIASZ, Stanisław: *Obrazy Ukrainy i Ukraińców w literaturze polskiej*. In: TÝŻ: *O literaturze kresów i pogranicza kultur: Rozprawy i szkice*. Rzeszów, Wydawnictwo Uniwersytetu Rzeszowskiego 2001. Viz také <http://www.olip.p9.pl/lit/Uliazs.doc> (staženo 2.12.2010).

57 Viz DABERT, Dobrochna: *Wątki ukraińskie w polskim filmie: Wstępny rekonesans*. In: BAKULA, Bogusław (ed.): *Porównanie jako dowód: Polsko-ukraińskie relacje kulturalne, literackie, historyczne 1890–1999*. Poznań, Uniwersytet im. Adama Mickiewicza – Wydawnictwo Naukowe 2001.

58 Tamtéž.

povstalecké armádě. V roce 1963 to byl *Stržený most* (Zerwany most) v režii Jerzyho Passendorfera podle povídky Romana Bratného *Śněhy płynou* (Śniegi płyną). Jeho hlavní hrdina poručík Mossur, jenž umí ukrajinsky, pronikne do jednoho z ukrajinských povstaleckých oddílů, za což je po válce obviněn z kolaborace. V roce 1968 pak vznikl další dobrodružný film *Vlčí ozvěny* (Wilcze echa), jehož režie se ujal Alexander Ścibor-Rylski.⁵⁹

Jak si všiml filmový historik Jakub Zajdel, v polských filmech z té doby zobrazujících poválečná léta se děj odehrává zásadně na jihu země, zvláště pak na jiho-východě a jihozápadě. Zatímco severní a střední oblasti Polska pozornost filmařů vůbec nepřitahovaly, jejich velké oblíbenosti se těšily naopak Beskydy, přičemž „tato volba umožňovala vyvolání nacionalistických nálad mezi diváky“. Často se přitom ve filmech spojovaly boje proti ukrajinským nacionalistům a protikomunistickému podzemí podle schématu: „Polská armáda bojovala proti UPA, která byla nacionalisticko-fašistickým seskupením, a tudíž každý, kdo vystupoval proti polské armádě, byl nacionalistou a fašistou. Takto se otevírala možnost jednoznačně zobrazit organizace Svoboda a nezávislost či Národní ozbrojené síly, aniž by bylo třeba vysvětlovat jejich postoje.“⁶⁰ Teze o bojích s nacionalisticko-fašistickými bandami nacházela na „znovuzískaných územích“ efektní kulisu umožňující představovat vojáky polské armády jako národní patrioty, kteří brání hranice země. Tajemné Beskydy, které v polském kolektivním vědomí nahradily „divoké Kresy“ (nejvýchodnější část předválečného Polska, tedy oblast dnešní západní Ukrajiny a Běloruska), tvořily také vděčné prostředí pro westernově dobrodružné ladění řady filmů. „Využívala se za tím účelem rafinovaná stylizace, ukazující jezdce na koni jako pionýra dobývajícího divokou zemi.“⁶¹ Dalšími „westernovými“ motivy byli osadníci vystavení nepřátelskému okolí, osamocený hrdina bojující s bezprávním a kontrapunkt dobra a zla. „Opravdoví chlapi“ vystupující v těchto filmech jsou téměř typickými hrdiny westernu, kteří vždy přesně střílejí, dokonale jezdí na koni, převyšují ostatní silou pěší a snadno, ač mimochodem, získávají dívčí srdce.“⁶²

S pomocí kinematografie se tak utvářela kolektivní paměť počátků lidové vlády v Polsku. Podle Jakuba Zajdela spočívala na třech hlavních mýtech: roli polské armády upevňující lidové zřízení, permanentním ohrožením ze strany fašismu a jednotě podle hesla „kdo není s námi, je proti nám“.⁶³

Záře v Beskydech Jana Gerharda stála na počátku skutečné exploze publikací zachycujících boje Poláků proti ukrajinským nacionalistům. Ještě v roce 1959 vydalo ministerstvo národní obrany knihu vzpomínek z bojů Mikołaje Kunického, jednoho

59 Tamtéž.

60 ZAJDEL, Jakub: Filmowy obraz Polski powojennej. In: MICZKA, Tadeusz – MADEJ, Alina (ed.): *Syndrom konformizmu? Kino polskie lat sześćdziesiątych*. Katowice, Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego 1994, s. 102–104.

61 Tamtéž, s. 105.

62 Tamtéž, s. 115.

63 Tamtéž, s. 120–123.

Spisovatelka Wanda Żółkiewska slavila úspěch se svým románem pro mládež *Stopy rysích tlap* (1965), pojednávajícím o poválečných bojích s banderovci v polských Beskydech

z velitelů sovětsko-polských partyzánských oddílů, *Deník „Mouchy“* (Pamiętnik „Muchy“). V lidovém Polsku pak vyšlo dalších minimálně osmapadesát vědeckých a populárněvědeckých prací, padesát memoárových titulů, deset svazků populární edice „Žlutý tygr“ a přes šedesát románů s touto tematikou.⁶⁴ Pro formování negativního obrazu Ukrajinců u dorůstajících generací Poláků mělo velký význam zařazení několika těchto titulů mezi povinnou školní četbu. Kromě zmiňované dětské knížky o generálovi Świerczewském z pera Janiny Broniewské a Gerhardovy *Záře v Beskydech* to byla i kniha Wandy Żółkiewské *Stopy rysích drápů* (Ślady rysich pazurów), která byla až do roku 1989 jedním z šesti titulů povinné četby pro žáky pátých tříd základních škol (společně s díly klasiků Bolesława Prusa, Elizy Orzeszkové, Henryka Sienkiewicze, Marie Konopnické a Gustawa Morcinka).

Román Wandy Żółkiewské vyšel poprvé v roce 1965 (opět v Nakladatelství ministerstva národní obrany) a do roku 1989 byla vydán nejméně sedmkrát. Podle metodických pokynů k využívání této knihy při vyučování, které na Vyšší pedagogické škole

v Zelené Hoře sepsala ještě v roce 1987 Ewa Przygodová, bylo toto dílo „i přes nesporné umělecké a výchovné hodnoty do roku 1982 zcela vynecháváno nebo přesouváno do doplňkové četby“.⁶⁵ Autorka neuvádí, jakou cézuru zde znamenal rok 1982, může však souviset s posilováním motivů poválečných bojů v propagandě po převzetí moci generálem Wojciechem Jaruzelským, o kterém se zmiňuje ve výše citovaném článku Jerzy Kochanowski.⁶⁶ (Svědčily by o tom i velké náklady takto zaměřených a značně konformních knih Edwarda Prusa a Artura Baty právě v tomto období.)⁶⁷

64 Viz MOTYKA, G.: *Obraz Ukraińca w literaturze Polski Ludowej*, s. 216 (viz pozn. 52).

65 PRZYGODA-NODZYŃSKA, Ewa: Wanda Żółkiewska: *Ślady rysich pazurów*. In: PASTERNAK, Wojciech (ed.): *Dzieło literackie w klasie piątej szkoły podstawowej*. Zielona Góra, Wyższa Szkoła Pedagogiczna 1987, s. 137.

66 KOCHANOWSKI, J.: O micie, który się faktom nie kłaniał (viz pozn. 22).

67 MOTYKA, G.: *Obraz Ukraińca w literaturze Polski Ludowej*, s. 216 (viz pozn. 52).

V pokynech pro vedení výuky Przygodová sugeruje: „Léta čtyřicátá byla dějištěm velkých přeměn: docházelo k migracím obyvatelstva, probíhala obnova země ze zkázy způsobené válkou, téměř všechny oblasti trpěly teroristickými akcemi podzemí. (...) Považujme text (knihy Żółkiewské – pozn. autora) za hlavní zdroj historických informací při rekonstruování tohoto období minulosti a zůstaňme u závěrů a interpretací autorky.“ Žáci měli podle metodických pokynů pracovat s citáty: „Takoví strašní lidé, ne lidé – stvůry“, „Rozumíš, jací to jsou satani!“, „V bandách bylo vše nejhorší, co zůstalo z války“, „Bojuješ s rysy a duchy“. „Shromážděný materiál využijeme jako východisko k diskusi, v níž probereme společně zpracovaná témata: – Kdo to byli banderovci a k čemu směřovala jejich činnost? – Proč je lidé označovali za rysy a duchy? – Díky čemu bylo možné bandy zlikvidovat a ohroženým oblastem Řešovska vrátit klid?“ A dále: „Odpovědi žáků, z nichž každá musí být podložena předem připraveným citátem, se budou týkat zejména druhého okruhu. Uváděním takových skutečností ze zločinného působení band, jako byla pacifikace vesnic, útoky na strážnice WOP (*Wojska Ochrony Pogranicza* – pozn. autora), únosy nevinných lidí nebo vraždy ze zálohy, si žáci všimnou, že to byly činy vlastní divokým zvířatům, která zaútočí náhle a poté se skryjí v lesních, dokonale zamaskovaných úkrytech.“⁶⁸

Autorka se věnuje i interpretaci postavy Stefana Słojaka, který „z přesvědčení, že jeho matka zahynula rukou polských vojáků, slouží ideji národnostní nesnášlivosti, podlehně vlivu banderovců, stane se jejich špiónem“. K tomu, aby se žáci zajímali o rozpornou Stefanovu postavu, autorka nabízí k využití několik citátů z knihy Wandy Żółkiewské, mezi nimiž je i tento: „Poslechni – řekl, stoje nad Stefanem – Předstíráš to, nebo jsi opravdu už tak zlý, že nevíš, co děláš? Kdo ty vlastně jsi, Polák, nebo Ukrajinec?“ Na závěr si žáci z hodiny měli odnést následující poučení, které je příkladem klasického motivu navrácení zbloudilé ovečky: „Osudy Stefka Słojaka vypovídají o tragédii všeho obyvatelstva obývajícího ve čtyřicátých letech beskydskou zemi. Podváděný, mámený banderovci, byl jen nástrojem v jejich rukách. Zažil rodinnou tragédii, která zanechala hluboké stopy v jeho mysli. Jen díky pomoci Tomka Milewského a dalších nápomocných osob může Stefan získat zpět radost ze života a důvěru k lidem, může se opět stát hodnotným člověkem.“⁶⁹

Společným rysem všech těchto publikací, ať už se jednalo o školní četbu, romány, vzpomínkové knihy nebo historickou produkci, bylo zamlčování jedněch a nepoměrné vyzdvihování jiných skutečností. „Takto se zveličovala role sovětských partyzánů při obraně polského obyvatelstva a zdůrazňoval velký počet Poláků mezi nimi. O Zemské armádě ve východní Haliči se oproti tomu nepsalo vůbec. (...) Mlčelo se také o všech skutečnostech týkajících se UPA, které by mohli Poláci hodnotit pozitivně, jako byl například jejich boj s Němci a dlouhodobý odpor vůči SSSR na Ukrajině v letech 1944–1954. Zdůrazňovaly se zato všechny případy německo-

68 PRZYGODA-NODZYŃSKA, E.: Wanda Żółkiewska, s. 148 n.

69 Tamtéž, s. 150–152.

-ukrajinské spolupráce a vybrané, obzvláště kruté vraždy Poláků.⁷⁰ Ukrajinský exilový publicista Myroslav Truchan tento obraz shrnul následovně: „Rozhodující roli v zakořenění negativního obrazu Ukrajince v polských myslích a srdcích sehrála polská poválečná literatura, která pravidelně představovala vztahy mezi oběma národy v černobílém schématu a opakovala do znudění jediný scénář: nevinní Poláci byli donuceni bránit se agresivním ozbrojeným Ukrajincům.“⁷¹

Jakým způsobem vládnoucí režim ovlivňoval obsah těchto publikací, je dobře patrné z připomínek inspektora 2. oddělení III. odboru ministerstva vnitra k rukopisu knihy Władysława Szelağowského *Pseudonym „Myron“* z 22. prosince 1971, které zveřejnili historici Mariusz Zajączkowski a Grzegorz Motyka.⁷² Podle tvůrce dokumentu kapitána Zygała „v Polsku doposud vydávané publikace s tematikou OUN a UPA budí velký zájem nejen v Polsku, ale také, a to především, mezi ukrajinskými nacionalistickými centry na Západě. Paradoxem přitom je, že neznídko tyto publikace nahrávají propagandě těchto center ve prospěch OUN a UPA. (...) Zároveň někteří polští autoři pro průměrného, nepoučeného čtenáře nedostatečně zřetelným způsobem v textech svých publikací ukazují, že se činnost OUN a UPA opírá pouze o poměrně malou hrstku Ukrajinců, omámených zdegenerovanou ideologií fašismu, a v žádném případě se nemůže vztahovat na celý ukrajinský národ.“ Recenzent pozitivně hodnotil Szelağowského rukopis za zvolenou formu „autentického deníku upovce“ a zároveň navrhl rozšířit úvod, v němž by autor „měl příležitost zřetelně zdůraznit negativní vztah zdrcující většiny ukrajinského národa k hrstce upovců“. Požadoval však rovněž „přehodnocení“ těch částí textu, které popisovaly „vulgární ‘vystřelování si’ podvodným způsobem z oddílů polských, sovětských, MO a SB,⁷³ které banderovce stíhaly“. Navíc chtěl po autorovi, aby odstranil z textu zmínky o oslavách výročí vzniku Steckovy vlády,⁷⁴ o činnosti Ukrajinské povstalecké armády po roce 1950 a životopisných portrétů některých vůdců Organizace ukrajinských nacionalistů. Po zapracování požadovaných změn byla kniha v roce 1974 vydána.⁷⁵

70 MOTYKA, G.: *Obraz Ukraińca w literaturze Polski Ludowej*, s. 216 n. (viz pozn. 52).

71 TRUCHAN, Myroslav: *Nehatynnyj stereotyp Ukrajinca v polskoj pisljavojennoj literaturi*. Mjun-chen – Lviv 1992, s. 9.

72 MOTYKA, Grzegorz – ZAJĄCZKOWSKI, Mariusz: Jak w PRL historię poprawiano. In: MOTYKA, Grzegorz (ed): *Służby bezpieczeństwa Polski i Czechosłowacji wobec Ukraińców (1945–1989): Z warsztatów badawczych*. Warszawa, Instytut Pamięci Narodowej 2005, s. 270–297 (zde s. 287–289).

73 SB (*Służba Bezpieczeństwa*) – Bezpečnostní služba, fungující v PLR jako politická policie.

74 Jaroslav Stecko (1912–1986) se po německém útoku na SSSR v červnu 1941 jako činitel Organizace ukrajinských nacionalistů podílel na vyhlášení nezávislosti Ukrajiny a stal se nakrátko jejím premiérem. Poté byl zatčen německými orgány, a když odmítl deklaraci nezávislosti odvolat, vězněn v koncentračním táboře. Po propuštění v roce 1944 pomáhal organizovat jednotky UPA, po válce působil ve vedení OUN v mnichovském exilu.

75 SZELAĞOWSKI, Władysław: *Pseudonim „Myron“*. Warszawa, Iskry 1974.

Řada základních škol se hrdě hlásila k odkazu generála Świerczewského a přijímala podle něj pojmenování. Ve slavnostním slibu žáka této poznaňské školy se praví: „Slibuji Ti, Vlasti, na čest, statečnost a prolitou krev generála Karola Świerczewského, patrona základní školy č. 38 v Poznani, že v chování, učení i v práci se budu snažit následovat Národního Hrdinu Generála „Waltera““ (foto z archivu autora)

Zajączkowski s Motykou upozorňují v citované práci na množství zásadních rozdílů a zfalšovaných pasáží v publikované knize oproti původnímu znění kroniky ukrajinské roty (sotně), která nesla název Vlci (Vovky). Kroniku v roce 1948 a poté znovu roku 1957 vydali i příznivci UPA na Západě, a to v „autocenzurované“ podobě.⁷⁶ Jak v tomto ukrajinském, tak v polském vydání jsou například vynechány zmínky o Zemské armádě.

Řada polských knih pojednávajících o boji proti Ukrajinské povstalecké armádě byla také přeložena do češtiny či slovenštiny a vydávána v komunistickém Československu, kde poválečné střety s „banderovci“ tvořily oslavovanou kapitolu z počátků „lidovědemokratické“ republiky. Zřejmě nejznámějším příkladem propagan-

⁷⁶ NOVYNA, P.: Frahmenty z chroniky odnoho viddilu UPA „Vovky“. In: *Ukrainska Povstanska Armija: Zbirka dokumentiv za 1942–1950 r.*, sv. 1. B.m., b.n. 1957. Viz také http://chtyvo.org.ua/authors/Novyna_P/Vovky/ (staženo 5.12.2010).

distického zpracování tohoto tématu v Československu je epizoda *Rubínové kříže* ze seriálu *Třicet případů majora Zemana* a dokumentární film *Akce B*, až do roku 1989 však vycházely i různé publikace včetně beletrie, většinou v nakladatelství Naše vojsko. A právě překlady z polštiny mezi nimi měly přední místo. V roce 1953 zde vyšel překlad oslavné knížky pro mládež Janiny Broniewské *Generál Karel Świerczewski, bohatýr polského osvobození*, i s oceněnou poémou jejího manžela Władysława Broniewského (slovenský překlad knížky pod původním názvem *Člověk, který sa neuhýbal gulám* vyšel již roku 1951 v Bratislavě). V roce 1958 v Našem vojsku následoval překlad knihy Boj Wacława Bilińskiego, v roce 1962 pak nakladatelství vydalo pod názvem *Požáry v Karpatech* a v nákladu patnáct tisíc výtisků *Łuny w Bieszczadach* Jana Gerharda. (Naše vojsko ve stejném nákladu vydalo k tématu „banderovců“ v roce 1965 rovněž značně tendenční publikaci spolupracovníka ministerstva vnitra Františka Kauckého a zaměstnance téhož ministerstva Ladislava Vandúrka *Ve znamení trojzubce*.) Roku 1972 se objevil překlad knihy Władysława Jarnického *Spálená země*, o rok později Stanisław Myśliński pro české vydání doplnil a rozšířil svou knihu *Strzały pod Ciszą: Bieszczady 1946*, která v Našem vojsku vyšla pod názvem *Ve stínu trojzubce*. Roku 1980 se dočkal slovenského překladu i román Wandy Żółkiewské, když jej s názvem *Stopy rysích pazúrov* publikovalo Východoslovenské vydavateľstvo v Košicích.

Dějepisectví, či propaganda?

Narozdíl od knih určených širokému publiku, v nichž se realita značně přibarvovala a všechny zločiny připisovaly Ukrajinské povstalecké armádě, si historici mohli „dovolit luxus nefalšovat skutečnost“, pokud nepolemizovali s oficiální propagandou.⁷⁷ Grzegorz Motyka uvádí příklad Henryka Dominiczaka, který ve své odborné práci *Vojska Pohraniční stráže v letech 1945–1948*⁷⁸ v souladu se skutečností napsal, že poručík pohraničních vojsk Jarecki po svém zajetí příslušníky UPA byl zase propuštěn, zatímco v románu *Vojáci hraničních cest*⁷⁹ dramaticky vylíčil, jak poručík ze zajetí hrdinně prchá, přičemž skolí několik Ukrajinců.⁸⁰

V lidovém Polsku nicméně fungoval mechanismus kontroly i u historických prací. Mariusz Zajączkowski s Grzegorzem Motykou publikovali dobové posudky vypracované úředníky ministerstva vnitra na dvě historické studie pojednávající o ukrajinském nacionalistickém hnutí.⁸¹ První posudek pochází z prosince 1969 a týká se práce Edwarda Prusa *OUN-UPA: Historická skica* (OUN-UPA: Szkic histo-

77 MOTYKA, G.: *Obraz Ukraińca w literaturze Polski Ludowej*, s. 217 (viz pozn. 52).

78 DOMINICZAK, Henryk: *Wojska Ochrony Pogranicza w latach 1945–1948*. Warszawa, Wydawnictwo MON 1971.

79 TÝŽ: *Żołnierze granicznych dróg*. Warszawa, Wydawnictwo MON 1984.

80 MOTYKA, G.: *Obraz Ukraińca w literaturze Polski Ludowej*, s. 217 (viz pozn. 52).

81 MOTYKA, G. – ZAJĄCZKOWSKI, M.: *Jak w PRL historiię poprawiano* (viz pozn. 72).

ryczny). Autor recenze vůči ní uplatnil četné výhrady, protože podle něj obsahovala řadu „věcných a politických“ chyb. Požadoval například doplnit práci o popis „hospodářských a společensko-politických poměrů“ předválečného jihovýchodního Polska, což by „učinilo pochopitelnějším, proč nacionalistická hesla našla širokou odezvu mezi tamním ukrajinským obyvatelstvem“, nebo zdůraznit spojení Organizace ukrajinských nacionalistů s „hitlerovským Abwehrem“.⁸² Kritizoval rovněž označení Rudé armády v letech 1939 a 1940 za spojence Německa či pozitivní hodnocení schopností Ukrajinské povstalecké armády a některých jejích velitelů, což je údajně „povyšuje na národní hrdiny, kteří bojují za správnou věc“.⁸³ Práce (která nakonec nevyšla, nepochybně s přihlédnutím k danému posudku) by se podle recenzenta v případě vydání „ocitla v domě každého ukrajinského nacionalisty žijícího v Polsku a byla by legální učebnicí nacionalismu“.⁸⁴

Poznámky k práci historiků Antoniho B. Szcześniaka a Wiesława Szoty *Cesta nikam* (Droga donikąd) zpracoval pro polské ministerstvo vnitra v květnu 1973 tajný spolupracovník ukrajinské národnosti s krycím jménem „Huragan“. Knihu zhodnotil jako „cenné zpracování dějin OUN-UPA, které doposud v Polsku nebylo k dispozici, pozitivní a svědomité, pokud jde o popisy a fakta, a objektivní“. Ovšem pokud by dostal knihu do rukou čtenář, dojde podle „Huragana“ k „nepotřebnému zmatení pojmů, protože bandy UPA (v podání recenzované knihy – pozn. autora), to nebyli jen nějakí ‘rizuni’ bez cíle, ale organizace, která se vyznačovala skvělým vnitřním uspořádáním, vznešenou ideologií a dosti utajenou strukturou. Bandy UPA ve své taktice využívaly heslo boje o ‘Samostijnou Ukrajinu’ proti komunismu a v tomto boji se setkávaly s pochopením a také spolupracovaly s domácím polským podzemím. Organizace OUN-UPA suverénně vládla na území své působnosti a boj s ní byl velice těžký. Dokázala dokonce paralyzovat vysídlovací akci na východ a jistou dobu torpédovala vysídlovací akci na západ.“ Podle pisatele posudku „průměrný občan věděl a dodnes ví, že na jihovýchodních územích Polska se potulovaly bandy UPA, že to byly bandy ukrajinských fašistů, kteří vraždili polské obyvatelstvo a loupili a pálili vesnice. Takový dojem o bandách věrně vytvořil film ‘Łuny w Bieszczadach’. Věděl ještě, že Polská armáda ... místo toho, aby po skončení válečných operací šla do civilu, musí bojovat s bandami UPA. (...) Takový rozsah znalostí o ukrajinském území průměrnému občanovi naprosto stačil a stačí dodnes. V této věci lidová vláda občanovi nic nedluží a není třeba v této oblasti rozšiřovat rozsah informací.“⁸⁵

Přestože „Huragan“ doporučil, aby se kniha nedostala na pulty knihkupectví, ale byla využívána jen jako učebnice pro školení kádrů ministerstva obrany a speciálních jednotek, toto ministerstvo ji v nákladu tří a půl tisíce výtisků vydalo.⁸⁶ Záhy

82 Tamtéž, s. 279.

83 Tamtéž, s. 281.

84 Tamtéž, s. 285.

85 Tamtéž, s. 295.

86 SZCZEŚNIAK, Antoni B. – SZOTA, Wiesław Z.: *Droga donikąd: Działalność Organizacji Ukraińskich Nacionalistów i jej likwidacja w Polsce*. Warszawa, Wydawnictwo MON 1973.

Świerczewského pomník zbudovaný v roce 1962 v obci Jabłonki, kde generál zahynul, zůstává pravděpodobně posledním existujícím monumentem připomínajícím jeho památku. Hora Woronikówka v pozadí za Polské lidové republiky nesla název „Walter“ podle generálova pseudonymu (foto z archivu autora)

(nebo vůbec Rusové v německých službách).⁴⁹² Jiní historikové stažení publikace přičítají rozhodnutí Moczarovy skupiny takzvaných partyzánů, kteří se prý obávali eroze mýtu o svých zásluhách v poválečných bojích. Přesto byla kniha dostupná ve vědeckých knihovnách i u soukromých osob. Podle historika Andrzeje L. Sowy, kte-

však byla stažena a část nákladu zničena – navzdory tomu, že odpovídala požadavkům propagandy a v jejím úvodu autoři ujišťovali, že hodlají působit proti legendám „o Vladimírově trojzubci,⁸⁷ o Petljurovi, Konovalcovi, Melnykovi a Banderovi, jejich boji o ‘Samostijnou Ukrajinu’ atd.“⁸⁸ Podle Grzegorze Motyky byla kniha stažena na žádost sovětského velvyslanectví v Polsku,⁸⁹ což je důvod uváděný také exilovým ukrajinským publicistou a bývalým příslušníkem UPA Jevhenem Štenderou. Ten se domnívá, že kniha „mimovolně popírá sovětskou propagandu, jelikož je v ní obsažena řada informací a předmětná problematika je popisována věcně na základě faktů a historického zkoumání. Autoři například citují programové dokumenty UHVR,⁹⁰ UPA a OUN, podzemní rozkazy, instrukce a publikace, z nichž jasně vyplývá, že se jedná o politické hnutí za nezávislost se společensky pokrokovým a demokratickým programem.“⁹¹ Kniha také podle Štendery „odbíhá od oficiální vládní ukrajinofobie v PLR. Aby se odvrátila pozornost od porobení Polska bolševickým Ruskem, bylo ostří propagandy v PLR namířeno proti Němcům a ... Ukrajincům. V Polsku se píše velice mnoho o jednotkách německé armády složených z Ukrajinců, ale téměř se nezmiňují vlasovci

87 Vladimírův trojzubec, odkazující na sjednotitele Kyjevské Rusi knížete Vladimíra Velikého, byl odznakem Ukrajinské povstalecké armády.

88 Citováno podle: ŠTENDERA, Jevhen: *Badania nad dziejami UPA w PRL*. In: *Sučasnist*, č. 1–2 (1985), s. 125.

89 MOTYKA, G.: *Obraz Ukraińca w literaturze Polski Ludowej*, s. 216 (viz pozn. 52).

90 UHVR (*Ukrainska Holovna Vyzvolna Rada*) – Ukrajinská hlavní osvobozenecká rada, zřízená v roce 1944 jako parlamentní orgán ukrajinského podzemního hnutí.

91 ŠTENDERA, Je.: *Badania nad dziejami UPA w PRL*, s. 143 n.

92 Tamtéž, s. 144.

ryí vidí příčinu snahy stáhnout knihu v koncepci budování národnostně jednotitého státu prvního tajemníka polských komunistů Edwarda Gierka, závisela dostupnost *Cesty nikam* také na „politické horlivosti ředitelství jednotlivých knihoven“.⁹³

Grzegorz Motyka se domnívá, že cílem propagandistického využití bojů proti Ukrajinské povstalecké armádě bylo kromě zmíněného vytváření stereotypu „dobrého“ a „špatného“ Ukrajince také „ukojení stesku Poláků vysídlených z Kresů“ konstrukcí jejich náhrady v Beskydech a rovněž legitimizace lidového Polska. „Boje s UPA, jež svádějí WP, WOP, MO a UB-SB,⁹⁴ dovolují dívat se na členy těchto formací pokud ne jako na hrdiny, tak přinejmenším jako na patrioty, kteří nezapomínají na polské národní zájmy.“⁹⁵ Příznačné je, že podobně jako v socialistickém Československu se neuváděl skutečný počet obětí. Zřejmě z toho důvodu, že pro potřeby propagandy nebyla tato čísla dost velká – z dvou tisíc dvou set poválečných obětí ukrajinských povstalců bylo jen asi šest set civilistů.⁹⁶

Současné interpretace a spory

Po zhroutilí komunistického režimu v Polsku v roce 1989 a vzniku nezávislé Ukrajiny o dva roky později skončila doba oficiálního a závazného výkladu událostí z let 1944 až 1947, který do značné míry určovaly vládnoucí komunistické režimy a instrumentálně jej využívaly v politické propagandě. Svobodné podmínky umožnily historikům a publicistům prezentovat řadu pohledů a názorů, jakož i pouštět se do více či méně vědeckých sporů a disputací. Nicméně se ukázalo, že mnozí autoři – třeba mimovolně – opakují mýty a stereotypy komunistické propagandy. Nejvíce se s ní paradoxně ztotožnili autoři považující se za národně a pravicově orientované.

Typologii různých přístupů k tematice polsko-ukrajinského konfliktu nabídli již historici Grzegorz Motyka, Rafał Wnuk a Ihor Cependa. První z nich navrhuje jejich rozdělení do čtyř proudů: revizionistického, tradičního, proudu polských Ukrajinců a nevědeckého. Revizionisté podle něj obracejí pozornost na lži obsažené v literatuře lidového Polska a jejich ukazováním se snaží (nikoli nutně záměrně) revidovat negativní obraz Ukrajinců v Polsku. Tradicionalisté jsou ti, kteří reagují především na zamlčování násilných událostí na Volyni a ve východní Haliči, a to často jako jejich přímí svědkové. Zvláštní skupinu tvoří podle Motyky práce polských Ukrajinců, které jsou blízké proudu revizionistů (s výjimkou Mikołaje Siwického a Wiktora Poliszczuka). Publikace autorů nevědeckého proudu, kam Motyka počítá Edwarda Prusa, Aleksandra Kormana či Jacka Wilczura, jsou podle něj ve značné míře po-

93 SOWA, Andrzej L.: Akcja „Wisła“ w polskiej historiografii: Aktualne problemy badawcze. In: PISULIŃSKI, J. (ed.): *Akcja „Wisła“*, s. 16 (viz pozn. 8).

94 WP (*Wojsko Polskie*) – Polská armáda; UB (*Urząd Bezpieczeństwa*, oficiální název *Ministerstwo Publicznego Bezpieczeństwa*) – ministerstvo veřejné bezpečnosti.

95 MOTYKA, G.: *Obraz Ukrainca w literaturze Polski Ludowej*, s. 221 (viz pozn. 52).

96 SZCZEŚNIAK, A. B. – SZOTA, W. Z.: *Droga donikąd*, s. 423 (viz pozn. 86).

kračováním propagandistických titulů z časů lidového Polska.⁹⁷ Oproti tomu Rafał Wnuk navrhuje dělení na autory, kteří nepřístupují k látce jen z jedné perspektivy, a na „monoperspektivisty“. Do první skupiny zařazuje revizionisty typu Grzegorza Motyka a některé polské Ukrajince (například Romana Drozda a Igora Hałagidu, stejně jako polského Bělorusa Eugeniusze Mironowicze). Představitelem druhého proudu je podle něj jiný polský Ukrajinec, Eugeniusz Misiło. Zcela mimo stojí podle něj díla „nevědecká“.⁹⁸ Ukrajinský historik Ihor Cependa dělí polské kolegy podle toho, jak hodnotí Akci „Visla“, na zastánce tradičního pohledu a revizionisty, kteří se prostřednictvím nových pramenů a nové interpretace známých dokumentů snaží revidovat dřívější výklady.⁹⁹

Níže nabízená alternativní typologie se snaží zařadit rovněž nejvýznamnější historiky ukrajinské, nehodnotí texty podle původu autora, ale podle jejich obsahu a sdělení, a nevychleňuje stranou díla „nevědecká“, jelikož ta mívají zpravidla větší náklady a vliv na společnost než práce „vědecké“. Ve třech následujících kategoriích jsou samozřejmě shrnuta díla různé povahy a kvality, přičemž hranice mezi jednotlivými skupinami jsou spíše prostupné.

Interpretace „nacionalisticko-komunistická“

Počátek pomyslné osy, na níž se různé interpretace pohybují, je možné vyznačit oficiálně platným výkladem v době vlády komunistického režimu. Považují jej za shodný s interpretací extrémně nacionalistickou až šovinistickou, jelikož se v obou případech vědomě vytváří obraz nepřítele a negativní vztah k jinému národu za účelem získání vlastního prospěchu. Komunisté se sice pokusili vyjmout ideologicky definované části tohoto národa, avšak se stejným efektem, jako kdyby tak neučinili vůbec. (Sovětský režim na druhé straně postupoval analogicky a obdobou „ukrajinských fašistů“ v jeho propagandě byli „polští sedláci“.) U některých starších autorů, kteří popisované události sami zažili, je možné připustit, že jejich práce slouží především k upevnění vlastního obrazu prožitých bojů a správnosti jejich tehdejšího konání. Nic to ale nemění na tom, že záměrně vytvářejí negativní obraz Ukrajinců a že si toho jsou či musí být vědomi. Kromě filmů a beletristických knih promítaných a vydávaných v dobách lidového Polska se to týkalo i většiny historických prací. Navazovaly přitom na hesla polské pravice, která například v srpnu 1943 v svolání k Polákům na východním území předválečného Polska, podepsaném Národní stranou (*Stronnictwo Narodowe*) a Národně-radikálním tá-

97 MOTYKA, Grzegorz: Problematyka stosunków polsko-ukraińskich w latach 1939–1948 w polskiej historiografii po roku 1989. In: MOTYKA, Grzegorz – KOSIEWSKI, Piotr (ed.): *Historycy polscy i ukraińscy wobec problemów XX wieku*. Kraków, Universitas 2000, s. 169–173.

98 WNUK, Rafał: Recent Polish Historiography on Polish-Ukrainian Relations during World War II and its aftermath. In: ece.columbia.edu/research/intermarium/vol7no1/wnuk.pdf (staženo 2.12.2010), s. 5.

99 CEPENDA, Ihor E.: Operacija „Visla“ v pilskoj istoriografiji. In: *Ukrajinski istoričny žurnal*, č. 3 (2002), s. 85.

V roce 1975 byla dána do oběhu bankovka v nominální hodnotě padesát zlotých s portrétem generála Świerczewského. O deset let později následovala ještě poštovní známka s jeho vyobrazením

borem (*Obóz Narodowo-Radykalny*), slibovala: „Od počátku této války celé ukrajinské hnutí stálo v jedné řadě s nejhoršími vrahy lidstva. (...) Špatní Ukrajinci se sami odsuzují k vysídlení do sovětské Ukrajiny výměnou za Poláky, kteří se navrátí do vlasti.“¹⁰⁰

Práce podobné povahy vycházejí i v současné době a ve shodě s Motykou je možné tvrdit, že jsou pokračováním propagandy Polské lidové republiky. Nejproduktivnějším představitelem tohoto proudu je bezpochyby Edward Prus, autor více než pětadvaceti knih, které se většinou věnují Ukrajinské povstalecké armádě a polsko-ukrajinskému konfliktu. Ač vzděláním historik, zachází s fakty tak, že jeho práce nelze označit jinak než jako vědomé manipulace. Ve své pseudovědecké knize *Operace „Visla“: Fakta – fikce – reflexe*, která od roku 1994 vyšla již třikrát ve vratislavském nakladatelství Nortom, specializovaném na šovinistickou národoveckou a často i antisemitskou literaturu, například píše: „Pro UPA nebylo rozdílu, vraždila všechny, které pokládala za své nepřátele. (...) Bezpečnostní služba trestala smrtí každého, kdo se špatně vyjadřoval o UPA a jejích aktivitách. (...) Bylo možné se dál dívat, jak se na polské půdě naparují banderovci a vražděním ‘bojují’ o svou Ukrajinu?“¹⁰¹ A dále: „Jak dlouho bylo možné tolerovat to cizí těleso v lůně polského národa? Jak dlouho měla banderovská rakovina ničit naše jihovýchodní území? (...) S UPA se dlouho „mazlilo“, až bylo konečně přijato těžké, v tehdejší době ale jediné možné rozhodnutí konečného vypořádání s UPA. Začaly se dokonce objevovat projevy nespokojenosti

100 ŻEBROWSKI, Leszek (ed.): *Narodowe Siły Zbrojne: Dokumenty, struktury, personalia*, sv. 1. Warszawa, Burchard Edition 1994, s. 74 n. (citováno podle: WNUK, Rafał: *Stosunek polskiego podziemia niepodległościowego i legalnej opozycji do mniejszości ukraińskiej w latach 1944–1947*, s. 100 – viz pozn. 44).

101 PRUS, Edward: *Operacja „Wisła“: Fakty – Fikcje – Refleksje*. Wrocław, Nortom 2002, s. 39.

mezi Poláky, Západ byl také nespokojený se situací v Polsku. Mohlo to ukazovat, že Polsko není schopno zajistit stabilitu ani u sebe, ani navenek. Celý ten nepořádek ohrožoval evropský klid.¹⁰² Celá akce podle něj probíhala „v rámci možností dobře a chování vojáků, kteří na ‘akci’ dohlíželi, nebudilo výhrady. ...na nástupních stanicích vysídlené obyvatelstvo děkovalo armádě za pomoc a dobré zacházení.“¹⁰³

Interpretace „národní“

Za interpretace národní považuji takové, jež ve svém pohledu stavějí do středu vlastní národ, a události, k nimž na konci války a po ní došlo, hodnotí především jako boj jednoho národa proti druhému. Autoři, které do této skupiny zařazuji, přitom nevytvářejí – přinejmenším ne záměrně – negativní obraz druhého národa a nepřikládají většinou význam tomu, že jak v Polsku, tak v Sovětském svazu vládly komunistické režimy. Na polské straně bych sem zařadil manžele Siemaszkowy, Włodzimierze Filara či Zbigniewa Palského. Právě jeho následující soud může „národní“ přístup dobře charakterizovat: „Státní moc musela zabránit pokusům o ukrajinskou iredentu. Není nijak podstatné, zda to byla moc komunistická nebo jakákoli jiná. (...) Provedení akce bylo jedinou metodou, jak odvrátit další eskalaci polsko-ukrajinského konfliktu, ukončit prolévání krve. (...) Vysídlení ukrajinského obyvatelstva a jeho rozprášení na severu a západu země odvrátilo opětovný vznik ukrajinského nacionalistického podzemí, k němuž by nepochybně došlo v případě méně rozhodných akcí.“¹⁰⁴

Do této kategorie řadím i polské Ukrajince, kteří se v různé míře soustředí na křivdy a zločiny způsobené Ukrajincům a o krutostech spáchaných Ukrajinci na Polácích píší buďto pouze okrajově nebo vůbec. Patří sem například Włodzimierz Mokry či Eugeniusz Misiło. Ten se věnuje pouze polsko-ukrajinskému konfliktu na území dnešního Polska a ponechává stranou antipolské akce Ukrajinské povstalecké armády na Volyni a ve východní Haliči stejně jako spolupráci polského a ukrajinského podzemí v roce 1945 v bojích proti komunistům. Operaci „Visla“ vnímá jako zcela polskou iniciativu, v níž Ukrajincům připadla pouze role obětí.¹⁰⁵ Ještě ostřeji ji hodnotí další historik z této skupiny Mikołaj Siwicki, podle nějž byla Akce „Visla“ zločinem a postup proti Ukrajincům „genocidou“.¹⁰⁶

102 *Tamtéž*, s. 61.

103 *Tamtéž*, s. 69 n.

104 PALSKI, Zbigniew: Polityczne, ekonomiczne i narodowościowo-demograficzne następstwa operacji „Wisła“. In: NIEDZIELKO, Romuald (ed.): *Polska-Ukraina: Trudne pytania*, sv. 8: *Materiały VIII Międzynarodowego Seminarium Historycznego „Stosunki Polsko-Ukraińskie w latach II wojny światowej“*. Warszawa, Światowy Związek Żołnierzy Armii Krajowej – Związek Ukraińców w Polsce 2001, s. 190 n.

105 WNUK, R.: *Recent Polish Historiography on Polish-Ukrainian Relations during World War II and its aftermath* (viz pozn. 98).

106 SIWICKI, Mikołaj: *Dzieje konfliktów polsko-ukraińskich*, sv. 3. Warszawa, vlastním nákladem 1994, s. 431.

K představitelům „národní“ interpretace náleží i většina autorů ukrajinských. Jejich přístup může souviset se vznikem Ukrajiny jako nového státu a s hledáním jeho „zakladatelských mýtů“. Jak píše Władysław Serczyk, po osamostatnění ukrajinské republiky na počátku devadesátých let „byla Akce ‘Visla’ postavena do jedné řady se sovětskými vyhlazovacími akcemi, přičemž se zřetelným přeháněním, příznačným pro budování nové vlastní verze minulosti, byla nazvána ukrajinským ‘holokaustem’“.¹⁰⁷ Z podobných pohnutek (i když neúmyslných) mladý ukrajinský historik Volodymyr Kycak tvrdí, že Ukrajinská povstalecká armáda nemohla zastavit proces vysídlování, nehledě na její „heroismus a oběti“.¹⁰⁸ Krystalický příklad „národní“ interpretace dějin představuje Jaroslav Daškevič, podle nějž „objektivní historická pravda spočívá v tom, že Polsko, které bylo několik století okupantem Ukrajiny, spáchalo mnoho zločinů proti ukrajinskému národu. Posledním článkem tohoto dlouhého řetězu zločinů byly deportace Ukrajinců ze západních okrajů ukrajinského území v letech 1944–1947. Posledním akordem byla operace ‘Visla’ – konečná likvidace ukrajinského etnického území.“¹⁰⁹ Ukrajinský historik Juryj Šapoval vyjadřuje mírnějšími slovy podobný názor: „Je celkem zřejmé, že mohli (vojáci operační skupiny „Visla“ – pozn. autora) porazit ukrajinské povstalce bez strašné deportace obyvatelstva. Mohli, kdyby chtěli, ale strategie byla jiná. Ve skutečnosti byla cílem deukrajinizace Polska.“¹¹⁰

Na pomezí „národní“ a „revizionistické“ interpretace bych situoval významného kanadského historika ukrajinského původu Oresta Subtelného, narozeného za druhé světové války v Krakově. Zastává názor, že oddělením obou národů „zmizely možnosti etnického konfliktu“, což byla „zřejmě cena, jakou bylo třeba zaplatit za mír a stabilitu na polsko-ukrajinské hranici. (...) Zdá se, že oddělení těchto dvou národů bylo nezbytnou podmínkou pro rozvoj dobrých vztahů mezi nimi.“¹¹¹

Interpretace „revizionistická“

Interpretací „revizionistickou“ rozumím snahu o revizi dosavadních názorů na polsko-ukrajinský konflikt, jež zakořenily působením komunistické propagandy a které ostatní (byť často mimoděk) opakují. Tuto skupinu autorů nevymezuji jako Motyka tím, že se snaží „revidovat negativní obraz Ukrajince v Polsku“, ale

107 SERCZYK, Władysław A.: Podręczniki na temat akcji „Wisła”: Obraz postulowany. In: PISU-LIŃSKI, J. (ed.): *Akcja „Wisła”*, s. 202 (viz pozn. 8).

108 KYCAK, V. M.: *Deportacija Ukrajinciv z Polšči v URSR...*, s. 11 (viz pozn. 9).

109 DAŠKEVIČ, Jaroslav: Podzvinne operaciji „Visla“. In: <http://www.ji.lviv.ua/n10texts/dashkevych.htm> (staženo 5.12.2010).

110 ŠAPOVAL, Juryj: Akcija „Visla“: Kryvave ričišče pamjati. In: *Den* (21.5.2002). (Uvedené periodikum je ukrajinský deník.)

111 SUBTELNY, Orest: Expulsion, Resettlement, Civil Strife: The Fate of Poland's Ukrainians, 1944–1947. In: THER, P. – SILJAK, A. (ed.): *Redrawing Nations*, s. 169 (viz pozn. 15).

Za svůj znak přijala Ukrajinská povstalecká armáda Vladimírův trojzubec, odkazující na sjednotitele Kyjevské Rusi knížete Vladimíra Velikého

jejich schopností nedívat se na dějiny pouze prizmatem „příběhu vlastního národa“ a pochopit motivy a úhel pohledu „druhé strany“. Pro tuto skupinu je charakteristické, že její představitelé upozorňují na roli vládnoucích komunistických režimů, i když je to u polských historiků, jako je Ryszard Torzecki nebo Grzegorz Motyka, často považováno za snahu „zbavit vlastní národ odpovědnosti za spáchané zločiny“. Autorů reprezentujících tuto kategorii je bohužel dosud nejméně. Příznačné je, že se často jedná o historiky mladší, kteří popisované události nezažili ani nebyli ovlivněni komunistickou propagandou v padesátých a šedesátých letech, a že tento směr historického myšlení má své kořeny v okruhu pařížské exilové revue *Kultura* a Nezávislého odborového svazu Solidarita.

Za „revizionisty“ ve výše naznačeném smyslu pokládám Bohdana Osadczuka, Bohdana Skaradzińskiego, Tadeusze Olszańského, Ryszarda Torzeckiego, Grzegorza Motyku, Andrzeje L. Sowu, Rafała Wnuka a Romana Drozda. O stanoviskách těchto

autorů celkem výstižně vypovídají dva úryvky ze studie Tadeusze Olszańského: „Ukrajinská povstalecká armáda, to nebyly – jak se všeobecně píše – bandy, a dokonce nebyla ani volným seskupením partyzánských oddílů, ale vojenskou formací, která měla ústřední velení a realizovala direktivy politického vedení. Neznamená to však, že neexistovaly bandy, jak ukrajinské, tak i polské. Každá válka způsobuje rozvolnění společenských vazeb, zvyšuje dostupnost zbraní a prospívá tak rozvoji banditismu.“¹¹² Na Akci „Wisla“ a její důsledky pohlíží Olszański velmi kriticky: „Bilance Akce ‘Wisla’ byla strašná. (...) Ukrajinci v Polsku se stali rozprášenou diasporou. (...) Rány z oněch let jsou velice hluboké a nesmyslná – nebo také promyšlená – antiukrajinská propaganda stále podněcuje i odůvodňuje nedůvěru (Ukrajinců – pozn. autora) vůči Polsku a Polákům. Vinu za to všechno nemůžeme svalit pouze na vládu. Akce ‘Wisla’, poslední v dlouhé řadě násilných činů v dějinách našich dvou národů, prošla bez jakéhokoli protestu z polské strany, za všeobecného tichého souhlasu. Později jsme zase považovali – ne vláda, ale národ – Ukrajince, kteří pobývali mezi námi, za nutné zlo a stavěli jsme se k nim nepřátelsky a pohrdavě. Nechtěli jsme mít mezi sebou Ukrajince, a co horšího – chtěli jsme věřit, že je to národ vrahů, hajdamaků atd.“¹¹³

112 OLSZAŃSKI, T. A.: Wokół akcji „Wisła“, s. 177 (viz pozn. 46).

113 Tamtéž, s. 183.

Sporné otázky v současnosti

Diskusí a sporů v otázkách spojených s polsko-ukrajinským konfliktem obecně a s Akcí „Visla“ samotnou je celá řada, táhnou se již od počátku devadesátých let a nepochybně budou ještě několik roků vděčným námětem pro více či méně zdařilé, hodnotné či smysluplné články a spisky. Cílem následujících řádek proto není analyzovat jednotlivé texty a polemiky, které se v dané souvislosti objevily, ale přiblížit hlavní nezodpovězené otázky a věcné spory (jichž je bohužel mnohem méně než emotivních konfrontací).

Ačkoli to není nejčastějším předmětem diskusí, nejzásadnější spor se dle mého soudu vede o to, kdo byl zodpovědný za rozhodnutí o provedení Akce „Visla“. Ryszard Torzecki, Grzegorz Motyka, Juryj Šapoval, Ivan Bilas a někteří další autoři tvrdí, že toto rozhodnutí padlo v Moskvě. Například podle Torzeckého tato „operace byla zahájena v SSSR. Rozhodnutí padlo v únoru 1947. Operační plány připravil z pověření soudruhů Beriji a Merkulova generál Savčenko, šéf ministerstva bezpečnosti USSR.“¹¹⁴ Tento názor sdílí také Marek Jasiak, podle nějž „nebylo v letech 1944–1947 pro polskou stranickou elitu a státní správu možné přijmout zcela suverénní a nezávislé rozhodnutí, zejména ve věci ozbrojeného podzemí a ukrajinské populace. (...) Archivní dokumenty, které budou jednou zveřejněny, se jistě ukáží jako zajímavé.“¹¹⁵ Jasiak rovněž v této souvislosti klade otázku, zda smrt generála Świerczewského 28. března 1947 byla jen tragickou náhodou nebo součástí plánované posloupnosti událostí. Naproti tomu ukrajinský historik Juryj Slyvka je přesvědčen, že „Visla“ byla společnou polsko-sovětskou akcí. Tentýž názor sdílí jeho kolega Bohdan Zabrovarnyj, který dodává, že „příprava a provedení vysídlení autochtonního ukrajinského obyvatelstva ze Zakerzoní¹¹⁶ vyplývaly z dohody dvou totalitních režimů“.¹¹⁷ Podle Romana Drozda však „dostupné dokumenty dovolují tvrdit, že tato deportace se uskutečnila z iniciativy polské moci se souhlasem sovětské strany – narozdíl od přesídlování z let 1944–1946, kde činitelem, od nějž

114 TORZECKI, Ryszard: „Wisła“ zaczęła się w Moskwie. In: *Gazeta Wyborcza* (20.5.1997), s. 22.

115 JASIAK, Marek: Overcoming Ukrainian Resistance: The Deportation of Ukrainians within Poland in 1947. In: THER, P – SILJAK, A.: (ed.): *Redrawing Nations*, s. 189 (viz pozn. 15).

116 Termínem *Zakerzonja* (Закерзоння) OUN a někteří exiloví i současní ukrajinští historici označovali či označují podle jejich názoru „etnický ukrajinský země“, které se po druhé světové válce staly součástí Polska. Název je odvozen od tzv. Curzonovy linie, kterou v roce 1920 navrhl britský ministr zahraničí lord Curzon jako demarkační čáru mezi polskými a bolševickými vojsky. V důsledku válečných operací se nakonec polsko-sovětská meziválečná hranice ustálila asi o 200 km na východ, SSSR ji však vzal za základ svých požadavků na vytyčení polsko-sovětské hranice na sklonku druhé světové války. S pozdějšími úpravami znevýhodňujícími Poláky (zejména v otázce Lvova) se *de facto* stala polsko-sovětskou poválečnou hranicí.

117 ZABROVARNYJ, Bohdan: Geneza i przebieg akcji „Wisła“. In: NIEDZIELKO, R. (ed.): *Polska-Ukraina: Trudne pytania*, sv. 8, s. 172 (viz pozn. 104).

vzešla iniciativa a který rozhodoval v klíčových věcech, byl Kreml“.¹¹⁸ Také podle Jaroslava Daškeviče a některých dalších historiků není názor o rozhodující roli Moskvy podložen žádnými dokumenty a zodpovědnost za provedení Akce „Visla“ tak leží plně na polské komunistické straně či vládě.

Různí se také názory na otázku, zda bylo provedení Akce „Visla“ nezbytné. Část polských historiků, jako například Marek Jasiak či Zbigniew Palski, zastává názor, že ano. Navazují tím na oficiálně platné zdůvodnění akce z časů lidového Polska, že se jednalo o rozhodnutí „nezvykle bolestivé pro část přesídleného obyvatelstva, ale jediné, které mohlo v tomto období zajistit klid na jihovýchodním území Polska“.¹¹⁹ Prvně jmenovaný současný polský historik tvrdí, že „diverzně-teroristická činnost OUN-UPA proti polskému státu a obyvatelstvu v letech 1944–1947 ... donutila tehdejší představitele strany a vlády přijmout radikální opatření s cílem likvidace ozbrojeného podzemí OUN-UPA. Jejich smyslem bylo zajištění bezpečnosti a pořádku v jihovýchodních oblastech Polska. Přesídlení ukrajinského obyvatelstva v rámci Akce ‘Visla’ je možné odůvodnit polským národním zájmem. Vláda žádné země nemůže připustit na svém území existenci ozbrojeného podzemí, které usiluje o to odtrhnout část tohoto území a vytvořit na něm vlastní národní stát.“¹²⁰ Opačného názoru je Tadeusz Olszański (který jej pod pseudonymem publikoval již v roce 1989 v pařížském exilovém časopise),¹²¹ Igor Hałagida, Roman Drozd či Grzegorz Motyka. Ten tvrdí, že „místo toho, aby moc bojovala proti UPA pomocí rozhodných a dobře připravených operací, uchýlila se k eticky nepřijatelnému masovému vysídlování civilního obyvatelstva. Teze, že to byla jediná šance na likvidaci UPA, je s jistotou nepravdivá.“¹²² Zlikvidovat ukrajinské podzemí, respektive donutit jeho vedení k rozpuštění oddílů, bylo podle něj možné v zimě 1946/1947, kdy se však polská armáda věnovala propagandistickým akcím proti „polským reakcionářům“ a falšování parlamentních voleb.¹²³ Vysídlovací operace z let 1944 až 1946 i Akce „Visla“ byly podle jeho soudu „součástí velké přestavby střední Evropy podle sovětského přání a došlo by k nim nezávisle na předchozích akcích banderovců. Banderovci jediné dodali komunistům skvělou záminku pro jejich počínání, což tito neváhali využít.“¹²⁴ Prakticky

118 DROZD, R.: *Polityka władz wobec ludności ukraińskiej w Polsce w latach 1944–1989*, s. 61 n. (viz pozn. 1).

119 ŁUKASIEWICZ, Genowefa: Wokół genezy i przebiegu Akcji „Wisła“ (1947 rok). In: *Dzieje Najnowsze*, roč. 6, č. 4 (1974), s. 35–51.

120 JASIAK, Marek: Geneza i przebieg akcji „Wisła“. In: NIEDZIELKO, R. (ed.): *Polska-Ukraina: Trudne pytania*, sv. 8, s. 151 (viz pozn. 104; v citovaném sborníku se vyskytují dvě studie různých autorů, B. Zabrowarného a M. Jasiaka, se stejným názvem).

121 ŁUKASZÓW, Jan [= OLSZAŃSKI, Tadeusz]: Walki Polsko-Ukraińskie 1943–1947. In: *Zeszyty Historyczne*, č. 90 (1989), s. 159–199.

122 MOTYKA, G.: *Tak było w Bieszczadach*, s. 482 (viz pozn. 3).

123 *Tamtéž*, s. 481.

124 TÝŽ: Postawy wobec konfliktu Polsko-Ukraińskiego w 1939–1953 w zależności od przynależności etnicznej, państwowej i religijnej, s. 407 (viz pozn. 3).

všichni ukrajinští historici pak provedení Akce „Visla“ odsuzují a považují ji za „nelidskou“, protože byl při ní „použit princip kolektivní viny a zaměřena byla hlavně proti civilnímu obyvatelstvu“.¹²⁵ Myroslav Truchan k tomu dodává, že „působení UPA bylo spíše záminkou k přesídlení, a ne jeho příčinou“.¹²⁶

Na předchozí problém bezprostředně navazuje další sporná otázka, a sice jaký byl skutečný důvod a záměr Akce „Visla“. Bohdan Zabrovarnyj je podobně jako většina historiků ukrajinské národnosti přesvědčen, že jejím cílem bylo „jednoduše očištění jihovýchodního území Polska od ukrajinského obyvatelstva. (...) Vládnoucí polské kruhy chtěly vykořenit ukrajinský prvek, což odpovídalo jejich ideji budování národního státu.“¹²⁷ Podle Tadeusze Olszańského

„skrytým cílem této akce nemohlo být nic jiného než vytvoření podmínek pro rychlou asimilaci Ukrajinců – přinejmenším zdánlivou – a tudíž likvidaci ukrajinské otázky v naší zemi jednou provždy“.¹²⁸ Grzegorz Motyka nabízí hypotézu, že vzhledem k tomu, že polská armáda během Akce „Visla“ vysídlovala i Poláky z řad politických odpůrců Polské dělnické strany a podílela se na dosazování členů této strany do orgánů místní samosprávy a dalších důležitých funkcí, například v továrnách a školách, bylo hlavním cílem armády „politické ovládnutí“ území, na němž operace probíhala.¹²⁹ Motyka tuto akci vnímá také jako „součást širší operace, jejímž cílem bylo ovládnutí střední Evropy komunisty“.¹³⁰

Pomník generála Świerczewského z roku 1979 v Poznani se tyčil do výše šestnácti metrů. Po třiceti letech své existence byl v roce 2009 stržen (foto z archivu autora)

125 SERCZYK, W. A.: Podręczniki na temat akcji „Wisła“, s. 202 (viz pozn. 107).

126 TRUCHAN, Myroslav: *Ukrajinci v Polšči pislja druhoji svitovoji vijny 1944–1984*. New York – Paris – Sydney – Toronto, Shevchenko Scientific Society 1990, s. 29.

127 ZABROVARNYJ, B.: Geneza i przebieg akcji „Wisła“, s. 162 n. (viz pozn. 117).

128 OLSZAŃSKI, T. A.: Wokół akcji „Wisła“, s. 179 (viz pozn. 46).

129 MOTYKA, G.: *Tak było w Bieszczadach*, s. 414–416 (viz pozn. 3).

130 TÝŽ: Co ma „Wisła“ do Wołynia? In: *Gazeta Wyborcza*, příloha „Gazeta Świąteczna“ (24.3.2001), s. 18.

Hrdinové, nebo zločinci?

Zobrazení Ukrajinské povstalecké armády i samotných Ukrajinců a mechanismy fungování propagandy využívající této tematiky byly v Polsku téměř identické jako v Sovětském svazu a Československu. V SSSR byla obzvláště zdůrazňovaným motivem spolupráce UPA s Němci a s rozvědkami západních zemí a propagandistickým záměrem legitimizace sovětské vlády na Ukrajině prostřednictvím diskreditace všech nekomunistických složek ukrajinské společnosti (řeckokatolická církev, haličská inteligence). Příznačné přitom je, že se připomínaly hlavně ukrajinské oběti banderovců a o polských se mlčelo.¹³¹ Komunisté v Československu nejprve v roce 1947 využili přítomnosti jednotek UPA na území republiky k posílení svých pozic v armádě a k útoku na národní socialisty a poté i na Demokratickou stranu. Podobně jako komunisté polští přitom své protivníky diskreditovali obviněním ze spojelectví či podpory „ukrajinských fašistů“. Ve všech třech zemích také byli ukrajínští bojovníci s různou intenzitou, závislou na vnitropolitickém vývoji, prakticky až do zhroucení komunismu využíváni k legitimizaci komunistické vlády a k vytváření obrazu nepřítel, který – často s pomocí západních tajných služeb – ohrožuje nejen vládnoucí režim, ale celý stát.

Zobrazení Ukrajinců v tisku a propagandě lidového Polska významně ovlivnilo i hodnocení a interpretaci polsko-ukrajinských vztahů po zhroucení komunismu. Jak píše Grzegorz Motyka: „Často si ani neuvědomujeme, v jaké míře je řada dnešních pohledů na polsko-ukrajinský konflikt výsledkem dlouhodobé komunistické propagandy. Pronikla hlavně do kolektivního vědomí, ale odrazila se i v názorech historiků.“¹³²

Jedním z projevů jejího působení je i pokračující politizace této otázky, a především odkazu Stepana Bandery na Ukrajině i v Polsku. Zatímco většina Poláků ho stále nekriticky hodnotí jako zločince, Ukrajina zůstává v pohledu na tohoto bojovníka za ukrajinskou nezávislost rozpolcena. Na východě, jenž se stále nevymanil ze sovětských myšlenkových vzorců a stereotypů, zůstává taktéž zločincem, přičemž zde paradoxně vzbuzuje větší emoce než v Polsku, proti kterému svého času vedl odbojovou činnost. Oč méně populární je Bandera na východě země, tím větší pozornosti se těší u obyvatel západní Ukrajiny, kteří spontánně budují jeho pomníky a vyvěšují na domech i za okénky svých automobilů jeho portréty nebo rudo-červené vlajky UPA.

O rehabilitaci Organizace ukrajinských nacionalistů i samotného Bandery se různými způsoby snažil i bývalý prezident Viktor Juščenko, avšak nezvolil příliš

131 TÝŽ: Obraz UPA w sowieckiej historiografii i literaturze. In: *Przegląd Wschodni*, roč. 10, č. 1 (2000), s. 301 n.

132 TÝŽ: O niektórych trudnościach badania konfliktu polsko-ukraińskiego w latach 1943–1947. In: *Kultura i Społeczeństwo*, roč. 37, č. 4 (1993), s. 166.

šťastný způsob, a tomu odpovídaly i výsledky. Jedním ze svých posledních dekretů jmenoval 20. ledna 2010 posmrtně Banderu „Hrdinou Ukrajiny“¹³³ (již v roce 2007 takto vyznamenal velitele UPA Romana Šuchevyče).¹³⁴ Juščenkův krok vzbudil nadšení na západě země a tomu přímo úměrné rozhořčení na východě Ukrajiny a také v Polsku. Nový ukrajinský prezident Viktor Janukovyč, pocházející z východu země, sice neměl odvahu dekret svého předchůdce zrušit, avšak soud v Doněcku a poté i Vrchní správní soud označily Juščenkovo rozhodnutí za nezákonné. Polští poslanci Evropského parlamentu na čele s historikem a bývalým náměstkem ministra zahraničních věcí Pawłem Kowalem dokonce iniciovali rezoluci, která prohlášení Banderu „Hrdinou Ukrajiny“ odsoudila, vyzvala nové státní vedení k revizi tohoto kroku a Banderu označila za kolaboranta s nacistickým Německem.¹³⁵ Naopak na západě země vyvolalo rozhodnutí o zrušení dekretu přiznávajícího Banderovi titul „Hrdina Ukrajiny“ vlnu nevole. Oblastní zastupitelstva Lvovské, Ternopilské a Ivano-Frankivské oblasti přijala prohlášení odsuzující tento krok, přičemž ve Lvově se přijímalo v půli ledna pod širým nebem u Banderova pomníku...

U příležitosti stého výročí narození a padesátého výročí úmrtí Stepana Bandery (1909–1959) vydala ukrajinská pošta edici známek s jeho portrétem

133 Ukaz prezidenta Ukrainy: Pro pisvojennja S. Banderi zvannja Geroj Ukrainy. In: <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=46%2F2010> (staženo 15.12.2010).

134 Ukaz prezidenta Ukrainy No 965/2007: Pro pisvojennja R. Šuchevyču zvannja Geroj Ukrainy. In: <http://www.president.gov.ua/documents/6808.html> (staženo 15.12.2010).

135 European Parliament resolution of 25 February 2010 on the situation in Ukraine. In: <http://www.europarl.europa.eu/sides/getDoc.do?type=TA&reference=P7-TA-2010-0035&language=EN&ring=P7-RC-2010-0116> (staženo 15.12.2010).